वीरोत्तंस - नाटक

शंकर मोरो रानडे

~~नारायण गोखले~~

२री आवृत्ति

पुणें
हरि नारायण गोखले
आर्यभूषण ~~छापखाना.~~ -/12/-
१८९०

पात्रें.

वीरोत्तंस (धनपाळ) ... ... सिंधु देशाचा राजपुत्र.
कासिम (अरब).... त्याचें राज्य बळकावून बसलेला.
सिंहवर्मा... ... ... धनपाळाचें गुप्तरूपें संरक्षण करणारा.
शूरसेन ... ... त्याचा पुत्र.

शांतिवर्मा
वक्रदंष्ट्र ... ... सिंहवर्म्याचे स्नेही.
सुधन्वा

चित्रांगद ... ... वीरोत्तंसाचा स्नेही.
कुसीद ... ... कासिमाचा सेनापति.
मणिपाळ ... ... कासिमाचा सेवक, गुप्तरूपें सिंहवर्म्याचें साह्य करणारा.
सुलोचना ... ... सिंहवर्म्याची स्त्री.

रक्षक, दासी, कवि, इ० इ०

वीरोत्तंस नाटक.

अंक १.

प्र. १.—सिंहवर्म्याचें घर.

(धनपाळ व चित्रांगद समोरासमोर येतात.)

धन०— **चित्रांगदा** ! कसें काय ? तूं कोणच्या नाक्यावरून आलास ? तुला कसें काय वाटतें ! आपल्या या **सिंधुदेशाचें** नष्टचर्य जाण्याचें कांहीं आहे का चिन्ह ? नुकताच जो भीति आणि निराशा यांचसूचक असा एकदम हलकल्लोळ उसळला त्याचा काय बरें अर्थ ?

चित्रां०—(उसासा टाकून) **धनपाळा** ! अरे, अर्थ कसचा विचारितोस ? झालें ! घात झाला ! सगळें बुडालें ! आजच सकाळीं नगरांतील बहुतेक लोक जयाशाभरित होत्साते या लढाईचा चमत्कार पहाण्याकरितां मोठ्या उत्कंठेनें घराबाहेर पडले, पण तेच आतां पहावें तों अगदीं दीन वदनानें परत येत आहेत ! कोणाकडेही पहा जो तो निराशा आणि निरुत्साह यांहीं अगदीं गांजिलेला असा दिसतो ! नगराबाहेर असतांना या लोकांची स्थिति कशी होती हें मला माहित नाहीं ! पण आतां **माणिकवेशी**पाशीं मी उभा असतां जे लोक नगरांत शिरले, त्या प्रत्येकाच्या तोंडांतून दीर्घ आणि निश्चल असा उसासा, व 'हरहर !' किंवा 'शिव शिव !' असा दुःखोद्गार–याशिवाय दुसरें कांहीं ऐकूं आलें असेल तर शपथ !—ही नगरांत शिरलेल्यांची हकीकत झाली ! इतक्यांत त्या दुष्ट का[illegible]चे स्वार शिपाई रस्त्यांत फिरूं लागून त्यांनीं नगरांत एकच दौड चा[illegible], त्याबरोबर जणों कांहीं नागरिक जनांचीं तोंडें शिवूनच टाकिलीं आहेत अशा प्रकारची कांहीं विलक्षण स्तब्धता नगरांत सर्वत्र

संचार करूं लागली ! फार तर काय ? लढाईची खबर समजावून घेण्यास उत्सुक होऊन ज्या ज्ञातान्या कोतान्या, व वृद्ध गृहस्थ घराबाहेर पडले होते, तेही मुकाट्यानें आपआपल्या घरांतून शिरूं लागून, त्यांनीं आपल्या मुलांबाळांस एकवार कडकडून मिठ्या मारल्या, आणि आतां हा दुष्ट आपली काय वाट लावतो या काळजींत सर्व जण गढून गेले आहेत !

धन०—हाय हाय ! एकूण अखेर त्या दुष्टाचाच जय झाला, आणि स्वातंत्र्य व धर्म यांची परत संस्थापना करण्याच्या हेतूनें आमच्या सिंधुवीरांनीं जी प्रचंड गर्जना केली, ती त्यांच्या मृत्युकाळच्या कण्हण्याप्रमाणेंच झाली अं !–हरहर ! चित्रांगदा ! तूं ह्मणतोस ही स्तब्धता कठिण ! इच्यापेक्षां संग्रामांगणांतल्या त्या प्रत्यक्ष प्रलयगर्जनाही पत्करतील ! –बरें तें असो !–चित्रांगदा ! या वेळेस माझे बाबा कोठें आहेत, कांहीं तुला ठाऊक आहे ?

चित्रां०— ते माणिकवेशीच्या बाजूच्या थोरल्या बुरुजावर उभे होते व मी इकडे निघून येण्यापूर्वीच त्यांची आणि माझी गांठ पडली होती. ते त्या ठिकाणीं उभे राहून स्वजनांची ती दुर्दशा पहात होते ! बिचारे करतात काय ? सर्व आभाळच जेथें फाटलें तेथें त्यांचा काय उपाय ! आपल्या सिंधुवीरांचा शेवट मोड झालेला पाहून ते आश्चर्यानें थक्क होऊन गेले, व त्यांच्या तोंडून कांहीं वेळ एक शब्द सुद्धां बाहेर पडेना ! छातीवर असे तिरपे हात धरून ते कांहीं वेळ अगदीं स्तब्ध उभे होते ! अंमळशानें त्यांनीं अतिशय दीर्घ व उष्ण सुस्कारा टाकिला, व सरते शेवटीं ते एवढेंच बोललेः—"नाइलाज आहे ! त्या आरबाचीच अखेर फत्ते झाली ! आतां मुकाट्यानें शांत वृत्ति धारण करावी. व जें काय होईल तें पहात रहावें एवढेंच काय तें नशीबी उरलें आहे !"

धन०—काय ? त्या दुष्ट विधर्मी मुसंड्यापुढें हात जोडून मुरनिसात करावी ? धिक्कार असो आह्मांला ! काय ? आमच्या सिंधुवीरांचें शौर्य इतक्यांतच नामशेष झालें ? छत् ! असें कदापि होऊं देतां उपयोगीं नाहीं ! हें बघ चित्रांगदा ! त्या दुष्टाचा अद्यापि आमच्या नगरींत प्रवेश झाला नाहीं ! त्याचे स्वार शिपाई नगरांत आहेत, तथापि जोंपर्यंत त्यांजजवळ कोणी नेता नाहीं तोंपर्यंत त्यांची फारशी मला धास्ती वाटत नाहीं ! यासाठीं आपण आपले वीर एकत्र जमवूं आणि [illegible] सर्व वेशी आडवून धरूं ! सुदैवानें त्या वेशी लांब व चिंचोळ्या आहेत,

करितां त्वरा करून इतक्यांतच जर आपण तजविजी योजिल्या, तर त्या दुष्टाच्या अंकावर आरूढ होऊं पहाणाऱ्या विजयश्रीचें आपण अद्यापिही हरण करूं शकूं असें मला खचित वाटतें !

चित्रां०—**धनपाळा** ! तुझे तर्क व्यर्थ आहेत ! तूं ह्मणतोस ही निवळ स्वप्नसृष्टि आहे ! आपण येथें बोलत आहों इतक्या अवकाशांत तो दुष्ट त्या थोरल्या वेशीपाशीं येऊन भिडला देखील असेल, तेव्हां आतां जयश्रीचें नांव कशाला पाहिजे ? याकरितां आतां येथें शांतवृत्तिच धारण केली पाहिजे ! ती न करून परिणाम नाहीं !—बाबारे ! वीरश्री दासविण्याचे ते दिवस आतां गेले !—आतां तिच्या पासून उपयोग तर नाहींच होणार, परंतु कदाचित् तूं व तुझीं मातापितरें यांच्या प्राणांवर मात्र फुकट येऊन गुदरेल !—हाय हाय ! **धनपाळा** ! तुला काय सांगूं ? यावेळीं तुझ्या त्या सद्गुणी मातेची जर स्थिति मनांत आणिली, तर अतिशय कठिण अशा दगडासही पाझर सुटेल ! मग तुज सारख्याची किंवा मज सारख्याची ती काय कथा ! ती अगोदरच दुःखानें करपून गेली आहे. तथापि तशा स्थितींत देखील तिचे डोळे सर्वस्वीं तुझ्यावर गुंतून राहिले आहेत ! आसनीं, भोजनीं, शयनीं, तिला निरंतर काळजी—तुझें कल्याण कसें होईल ? आपल्या या देशभूमिकेची इतकी अघोर स्थिति झाली, व परमबली अशा त्या विख्यात **दाहिर**राजाचा वंशही काळानळानें निःशेष भस्मसात् करून टाकिला, या सर्व दुःखांचें तिला पदोपदीं स्मरण होतेंच आहे, तथापि त्या तितक्यांतूनही तिच्या प्रबळ मातृवात्सल्याचा सारा ओघ तुजकडेच धांव घेऊं लागून क्षणभर ती आपलीं इतर सर्व दुःखेंही विसरून जाते.

धन०—**चित्रांगदा** ! तूं ह्मणतोस यांत तिळमात्र संदेह नाहीं. ! माझी प्रियजननी तूं ह्मणतोस तशीच आहे ! काय तिची योग्यता वर्णावी ? त्या माउलीच्या हृदयांत आपबुद्धीचा कसा तो एवढाही वास नाहीं ! वात्सल्याचें व प्रेमाचें केवळ माहेर घरच ! तरी पण तिच्या अंगीं एक उणीव आहे ! ती कोणची ह्मणशील, तर यत्किंचितही भीतीचें कारण दिसूं लागलें असतां त्याला ती एकदम पर्वताचें महत्व देतें ! जरा कोठें इकडची काडी तिकडे पडली, कीं कांहीं झालें, कीं लागलीच तिला कांहीं तरी भावी संकट दिसूं लागतें, व यामुळें एकादेवेळीं ती निराशेच्या सागरांत केवळ बुडूनच जाते ! व तिची ती भीति निघून जाऊन, तिचें पुनश्च समाधान होणें मोठें कठिण पडतें ! याकरितां मित्रा ! तुला एक गोष्ट सांगतों ! माझ्या मातेचें मजवर अनिवार प्रेम आहे,

त्याचप्रमाणें तुजवरही आहे, यासाठीं तूं एवढेंच कर, ती एकांतीं आपल्या मंदिरांत दुःख करीत बसली असेल तिजकडे जाऊन हरप्रयत्नानें तिच्या दुःखित हृदयाचें समाधान कर, व होईल तितकें करून सिंधुवीरांच्या आजच्या या पराजयाचें क्लेशकारक वर्तमान तिला कळवूं नको ! किंवा तें नच साधेल, तर निदान आपल्या वीरांनीं इतक्यांतच केवळ निराशेच्या आधीन व्हायला नको असें तरी तिला वाटीव !–तोंपर्यंत मी नगरीच्या तटावर हिंडून बाबांना शोधून काढून त्यांची वीरश्री जागृत करितों !– हें पहा चित्रांगदा ! या वेळीं ही गोष्ट केलीच पाहिजे ! या आपल्या प्रिय भूमिकेचें स्वातंत्र्य किंवा धारातीर्थीं वीरांप्रमाणें देहावसान या दोहोंतून एकाची निवड करण्याची हीच अखेरची वेळ आहे ! (आवेशानें निघून जातो.)

चित्रां०—अरे, नुसतें तोंडानें मी होय ह्मणण्याच्या पूर्वींच हा वीर पुरुष निघून देखील गेला !–असो; जाऊं द्या ! पित्याची गांठ पडली ह्मणजे तेच त्याचें समाधान करतील ! हाय हायगे देशजननी ! तुझ्या वीरांच्यानेंही तुझा बचाव होऊं नये असा दुर्धर प्रसंग अखेर तुजवर आलाच ना ! आतां त्या बिचाऱ्या माउलीकडे मी कोणत्या तोंडानें जाऊं आणि तिचें समाधान तरी कसें करूं ? (पाहून) काय ? ही माउलीच इकडे येतें आहे ?–शिवशिव ! हिच्या या मुद्रेवरूनच तिला आपल्या वीरांचा मोड झाल्याचा दुःखकारक वृत्तांत अगोदरच कळला आहे असें दिसतें ! हायहाय !

(सुलोचना व मणिपाळ येतात.)

सुलो०—मणिपाळा ! तुझें सांगणें व्यर्थ आहे ! अशी गोष्ट कधीं व्हायची नाहीं ! काय हा अनर्थ ! परमेश्वरा ! हा सर्व राजवाडा रक्ताच्या नद्यांत बुडून गेला, सिंधुदेशाचें राजकुळ सबंध विलयास जाऊन त्याचे प्रजाजन आज थोडींथोडकीं नाहींत वीसवर्षें एकसारखे पारतंत्र्यांत आणि हालांत दिवस काढीत आहेत, तथापि तेवढेंही अद्यापि पुरेसें झालें नाहीं काय ? ही हतभाग्य सुलोचना–हिच्या ह्या दग्ध हृदयास झालें एवढे क्लेश पुरेसे झाले नाहींत, ह्मणून कारे तिच्या जिवाला हे नवे नवे क्लेश उत्पन्न होताहेत ?

मणि०—आपण असा किती तरी शोक कराल ? या सिंधुभूमीच्या नष्टचर्याची आज केक वर्षें सीमा झाली आहे ! आतां राहिलें आहे काय ? राजे तशा परी गेले, प्रजाजनांचीही अशी वाट लागली,–

सुलो०—मणिपाळा ! शिवशिव ! तें कांहीं बोलूं नको ! आ–

इतके दिवस झाले, तरी प्रत्यहीं नवीन नवीन जुलूम दृष्टीस पडतात ! प्रत्यहीं नव्या नव्या विधवा, नवीं नवीं पोरकीं झालेलीं मुलें, कोणाचे भाऊ मेलेले, कोणाचे बाप कारागृहांत टाकलेले, असें दररोज एक, का दोन, का हजार !-आणखी या सगळ्यांचे अभिशाप त्या मेल्या मुसंड्याच्या डोकीवर प्रत्येक क्षणीं लादले जातात, तथापि अद्यापि त्या दीनवत्सल प्रभूस कांहीं दया येत नाहीं ! आणि हा दुष्ट म्लेंच्छ-जसा कांहीं मेल्याला ऊतच आला आहे ! आणखी दररोज कांहीं तरी नव्या नव्या कल्पना काढून आपल्या दीन प्रजेचा अधिकाधिक छळ करीत आहे ! **मणिपाळा** ! अरे, ही भयंकर स्थिति नेहमी अशीच कारे चालावयाची !

मणि०—आईसाहेब ! तें कांहीं पुसूं नका ! मला खचित वाटतें, आपल्या सर्व लोकांवर प्रत्यक्ष परमेश्वराचीच अवकृपा झाली आहे !

सुलो०—मणिपाळा ! तूं चुकतोस ! निरपराधी आणि 'सत्याचरणी लोकांचा परमेश्वर कधीं छळ करीत नाहीं ! त्यांचा छळ करणारा हा मेला मुरुंडा-याचा सत्यानास होवो ! या मेल्याचा उच्छेद करण्यासाठीं व आणखी एकवार या देशीं धर्म व स्वातंत्र्य यांची संस्थापना व्हावी ह्मणून आमच्या वीरांनीं ही अखेरची खटपट केली, तिचीही या मेल्यानें धुळधाण केली ! त्या **पंचगांग** प्रदेशांतून इतकें सैन्य आलें, त्या सगळ्याचा पण या घातक्यानें चुराडा केला ? खरेंच **मणिपाळा** ! अखेर अशीच कारे स्थिति झाली ? आतां तो मुसंडा नौबती, डंके वाजवीत-शहरांत प्रवेश करणार अं ?-कोण **चित्रांगदा** ? तूंच कारे बाबा तो ? तूं कोठून आलास ? सांग तुला कांहीं कमजास्ती कळलें आहे ?

चित्रां०—आईसाहेब ! कमजास्ती तें काय असणार ? झाली जी स्थिति, ती शहरच्या तटावर उभा असतां प्रत्यक्ष या नजरेनें पाहिली ! त्या दुष्टानें आपल्या **पंचगांग**सैन्याचा पुरा मोड केला, व आतां थोडक्याच वेळानें आपल्या या नगरच्या थोरल्या वेशीवर त्याचें निशाण पुनरपि फडकूं लागेल !

सुलो—जा बाबा जा !-तूं सांगतोस हकीकत, एवढीवरून माझें समाधान नाहीं होतं ! या साठीं जा. आणि या दुर्धर प्रसंगाची खडान् खडा बातमी मला येऊन कळीव ! जा ! (चित्रांगद जातो.)

मणि०—आईसाहेब ! आपण एकसारख्या शोक करीत राहिलां,

तर त्यापासून उपयोग का कांहीं होणार आहे ? याकरितां विचारानेंच आपण शोक आवरावा हें बरें !

सुलो०—मणिपाळा ! तूं उपदेश करितोस तो सर्व मला समजतो, पण मी काय करूं ? माझा उपाय नाहीं ! या नष्टचर्य देशाच्या राजवंशावर व त्याच्या प्रजाजनांवर हा अघोर प्रसंग कायमचा गुदरला याचें दुःख एक तर आहेच ! पण या शिवाय प्रत्यक्ष आमच्या या कुळावरच आकाशची कुऱ्हाड घेऊन कोसळून पडण्याचा समय प्राप्त झाला आहे, त्यामुळें माझ्या जिवाला जें कांहीं होतें आहे तें मला सांगतां देखील येत नाहीं !

मणि०—आईसाहेब ! सांगायलाच कशाला पाहिजे ? तें पदोपदीं दिसतेंच आहे ! एक घटकाही पुरी लोटली नाहीं, तोंच कांहीं तरी नवीन दुःख आहेच. आणखी तेंहीं पहावें तों पहिल्याहून जास्तीच ! तात्पर्य, आपलें नशीबच चोहींकडून फिरलें ह्मटलें पाहिजे ! तें केव्हां सुधारेल तें सुधारो !

सुलो०—हेंच तें ! मणिपाळा ! माझ्या जिवाला जी एकसारखी धास्ती वाटते आहे तिचें बीज हेंच ? ही गोष्ट मनांत आली ह्मणजे माझी कांहीं ना बाहींच स्थिति होऊन जाते ? डोळयांपुढें नानाप्रकारचे तरंग संचारूं लागून मी नाहीं नाहीं तें पहातें ! देवा ! देवा ! माझ्या प्रिय बाळकाचा रक्षण करणारा तूंच आहेस !

मणि०—काय ? आईसाहेब ! आपण आपल्या चिरंजिवांकरितांच कां इतक्यांत भीत आहां ? मी समजत होतों, आपण यापूर्वींच त्याला आपणाकडे बोलावून आणून त्याला चार बोधाच्या गोष्टी सांगून त्याची उत्कट दुरिच्छा नाहींशी–निदान कमी तरी–केली असेल, आणखी त्यानेंही आपलें मातृप्रेम व स्वतःचा पुत्रधर्म मनांत आणून आपल्या इच्छेस मान दिला असेल ! –मग आपण असें कसें ह्मणतां ?

सुलो०—मणिपाळा ! या वेळी तो कशा प्रकारच्या धोक्यांत आहे हें तुला काय ठाऊक ? परंतु ही गुप्त गोष्ट आहे, ती या जिव्हेवाटे कधीं बाहेर पडतां उपयोगीं नाहीं !

मणि०—कसें ह्मटलें आईसाहेब ! माझ्या प्रामाणिकपणाबद्दल आपल्याला संशय तर नाहीं वाटत ? आईसाहेब ! आपल्याला सर्व प्रकार ठाऊक आहेच, मग असें ह्मणणें कसें शोभेल ? सांप्रत मी त्या दुष्टाची

सेवा पत्करून आहें हें खरें, तथापि ती फक्त योग्य वेळ येईल केव्हां, आणि या दुष्टाचा समूळ नाश करून आपल्या देशजननीस दुःखांतून मुक्त करतां येईल केव्हां, एवढ्यापुरतीच आहे !

सुलो०—मणिपाळा ! तुझी स्वराजभक्ति, तुझा प्रामाणिकपणा, तुझें सद्वर्तन, यांविषयीं कोणाच्याही मनांत यत्किंचित् सुद्धां आजपर्यंत कधीं संशय आला नाहीं ! शिवाय त्या घातक्या अरबानें तुझ्या घराण्याची—त्याच्या अब्रूची—कशी धूळधाण—

मणि०—शिवशिव ! आईसाहिब! त्याचा आपण उच्चार करण्याचेंच कांहीं कारण नाहीं. कारण ज्या दिवशीं त्या दुष्टानें ही आमची सर्व प्रकारें धूळधाण व वाताहात केली, त्या वेळीं या हृदयाला पडलेले घरें आज इतका काळ लोटला तरी अद्यापि जसेच्या तसे ताजे आहेत ! त्यानें स्वतः मला पुष्कळ ममता दाखविली, व मला अधिकारही मोठमोठे दिले आहेत, तथापि या हृदयाचा व्रण ह्मणून बुजावयाचा नाहीं !—काय ? ज्या दुष्टानें प्रत्यक्ष माझ्या पित्याचा घात केला, व माझ्या भगिनीस बळात्कारानें बाटाविलें, त्या दुष्टाचीं तीं अघोर कर्में मी विसरेन ! आः—दुष्टा—अधमा !—हा मणिपाळ तुझा घात केव्हां करील हें तुला समजूं सुद्धां देणार नाहीं !—वस्तुतः जर अशी स्थिति आहे, तर आईसाहेब ! आपली गुप्त गोष्ट माझ्या तोंडून बाहेर कधीं तरी पडेल काय ?

सुलो०—मी असें मुळींच ह्मणत नाहीं. तरी पण माझ्या अंतःकरणास होत असलेलें असह्य दुःख माझ्यानें इतक्यांतच सांगवत नाहीं ! हायहाय ! मणिपाळा ! त्या दुष्टाचा जय होऊन त्यानें आपल्या पक्षाचे जे लोक कैद केले असतील, त्यांपैकीं एकादे वेळीं कोणाच्या तोंडून जर का गोष्ट बाहेर पडली, आणखी त्या महाप्रतापी दाहिरराजाचा शेवटला वंशज अद्यापि जिवंत आहे, असें त्याला कळून आलें, तर तो अत्यंत क्रोधास चढून काय काय अनर्थ करील कांहीं सांगवत नाहीं ! सुदैवानें त्या महाभाग वंशजास अमका मीच तो ह्मणून आपली स्वतःची यत्किंचितूही माहिती नाहीं, यामुळें तो स्वतः पुढें येणार नाहीं; व त्याचे प्राणही कदाचित् वाचतील, परंतु त्या दुष्टानें का एक वेळ अनर्थ मांडिला, ह्मणजे माझ्या निरपराधी बाळाचे मात्र फुकट प्राण जातील ! हायहाय !

मणि०—आईसाहेब ! आपण तरी भारीच विचार करीत बसतां ! त्यामुळें आपल्या अंतःकरणाचीं दुःखें विनाकारण दुणावतात मात्र बाकी तुह्मांला ज्याबद्दल भय वाटतें आहे, तसला प्रसंगच येण्यासारखा

नाहीं ! **सिंहवर्म** महाराज त्या दुष्टाच्या संनिधच राहून ते हर उपायानें आपल्या पक्षाकडील लोकांचा बचाव करतील, याविषयीं आपण अगदीं निर्धास्त असावें ! हेंच पहा, तो दुष्ट एवढा क्रूर असतांही **सिंहवर्म** महाराजांस नमून असल्याप्रमाणेंच असतो, तेव्हां आपण ह्मणतां तसली धास्ती बाळगण्याचें कांहीं कारण आहे असें मला तर वाटत नाहीं !

सुलो०—**मणिपाळा** ! एवढी मात्र गोष्ट अगदीं खरी ! प्राणनाथ या सकल **सिंधुदेशाचे** धर्मगुरु, व सर्वजण त्यांना वचकतात, शिवाय त्यांच्या वर्तनांत दोष ठेवण्याला एवढी सुद्धां जागा नाहीं, हें तो दुष्ट पूर्णपणें जाणून आहे, व ह्मणूनच त्याच्यापुढें तोही वचकतो ! कसेंही असो ! आतां बरीक माझ्या जिवांत थोडासा तरी जीव आला !— अरे, पण हा गलबला कशाचा ऐकूं येतो ? देवा देवा ? माझें तर हृदय धडधड उडूं लागलें आहे ! काय अनर्थ होणार आहे कांहीं कळत नाहीं !

मणि०—आईसाहेब ! आपण अशा घाबरूं नका ! आपली कल्पनाच आपणाला नसतीं भयें वाटविते, व जिकडे तिकडे आपणाला तो दुष्टच संचार करतो आहेसें वाटतें ! पण आपण शांत व्हावें ! पहा **सिंवहर्म** महाराजच इकडे येत आहेत !

सुलो०—देवा देवा ! आई **अंबाबाई** ! काय ही प्राणनाथांची स्थिति ! ते आपल्याकडून दाबून ठेवण्याविषयीं प्रयत्न करतात, तरी पण त्यांची मुद्रा किती विलक्षण दिसते आहे ही ! वारंवार दीर्घ उसासे टाकीत आहेत, व नेत्रही भांबावल्याप्रमाणें झाले आहेत ! **मणिपाळा** ! आमचें नशीब फुटलें हेंच खचित ! याकरितां कांहीं वेळ एकीकडे जा, मला येथें प्राणनाथांजवळ एकटीच असूं दे.

मणि०—आज्ञा आईसाहेब ! (जातो.)

(सिंहवर्मा येतो.)

सुलो०—प्राणनाथ !

सिंह०—कोण ? प्राणप्रिया ? (उभयतां एकमेकांस मिठ्या मारितात.)

सुलो०—प्राणनाथ ! आपण तटावरून पाहत होतां, त्यावरून आपणाला काय वाटतें ? या **सिंधुदेशाचें** भाग्य उदयास येण्याची कांहीं तरी आशा आहे काय ?

सिंह०—(दीर्घ सुस्कारा टाकून) हरहर ! प्रिये ! सर्वस्वी घात झाला ! आतां इतःपर **सिंधुदेश** व **सिंधुवीर** हीं अक्षरेंहीं ऐकायला नकोत !

सुलो०—देवारे देवा! काय हा अनर्थ! एकूण मूर्तिमंत सत्यही या चांडाळाच्या करणीनें सर्वस्वीं बुडालें अं!

सिंह०—प्राणप्रिये! काय सांगूं तुला! पर्वीचे ते सुखाचे दिवस, ते सद्धर्मी सद्गुणी राजे, त्यांच्या त्या सुखानें काळ घालविणाऱ्या प्रजा, या सर्वांचा या क्षणीं एकसहा लोप होऊन गेला! आतां पुनरपि ह्मणून या देशानें वर डोकें काढण्याची आशा धरावयालाच नको! हे दयाघना परमेश्वरा! अरे, या क्षणीं चोहींकडे लक्षशः प्राणघात होत आहेत, त्यांतच या ह्मातान्याचा कां नाहीं घात होऊं दिलास?

सुलो०—प्राणनाथ! आपण वीर उदार मनाचे असून आपलीच जर अशी गाळण होऊं लागली, तर म्यां दीन अबलेनें काय करावें! प्राणनाथ! इतके अनर्थ होतात, तरी पण परमेश्वराची आपणावर कृपा पूर्ण आहे, ह्मणून तर त्यानें इतक्या अनर्थांतूनही आपले प्राण सुरक्षित ठेविले! एवढेंच नव्हे, तर यावरून आपले प्राण रक्षण करण्यांत त्या जगन्नियंत्याचे कांहीं तरी गुप्त हेतु खचित आहेत, असें आपणच नाहीं का मला सांगितलें?

सिंह०—प्राणप्रिये! तूं ह्मणतेस ती गोष्ट खरी! परमेश्वराचा गु हेतु होता, ह्मणूनच त्या तसल्या भयंकर प्रसंगांतून त्यावेळीं मी निभावलों! या देशाचा महाप्रतापी दाहिरराजा-त्याच्या वंशांतलें शेवटलें बाळक-त्याचें संरक्षण करावें हाच त्या दयाघनाचा हेतु होता! या गोष्टीस पुरीं वीस वर्षें झालीं! इतक्या अवकाशांत तो कोठें आहे व काय करितो याचा बाकीच्या लोकांस तर काय, पण प्रत्यक्ष त्या राजमूर्तीसही अद्यापि थांग लागूं दिला नाहीं! व तो दयाघन परमेश्वर आपल्या इष्टहेतुसाधनार्थ माझ्या चित्ताची तशी प्रेरणा करीपर्यंत ही गुह्य गोष्ट अशीच मजकडून गुप्तच राहील! अहाहा! हे सच्चिद्घन परात्पर प्रभो! **नारायणा**! ह्या दाहिरराजाच्या शेवटल्या वंशांकुरांच्या मस्तकावर तुझा कृपाहस्त निरंतर असूं दे! तुझ्याच केवळ कृपेच्या योगानें त्याच्या शत्रूंना या घटकेपर्यंत यत्किंचितूही थांग लागला नाहीं, तसाच पुढेंही लागूं देऊं नको! हा तुझा दीन दास **सिंहवर्मा**, व ही तुझी दीनदासी, या उभयतांचें तुजपाशीं दुसरें कांहीं मागणें नाहीं! आह्मां दोघांस तूं कशाही विपत्तींत पाडलेंस, कशीही दुःखाची स्थिति आह्मांस प्राप्त करून दिलीस, तरी त्याबद्दल आह्मांला लवमात्रही खेद वाटणार नाहीं! मात्र तूं संतत कृपाळु राहून त्या दिव्य बाळराजमूर्तीचें संरक्षण कर, व या

दुष्ट विधर्मी मुसंडयास योग्य पारिपत्य करून आमच्या प्रिय राजपुत्रास त्याचें राज्य परत मिळवून दे !-प्रिये ! तूंही पण त्या परात्पर गुरूपाशीं हेंच मागणें माग !

सुलो०—देवा नारायणा ! तुझ्या अगाध ज्ञानापुढें मीं गरीब अबलेनें अधिक तें काय बोलावें ? तथापि अनन्यभावें करून मी तुजपाशीं एवढेंच मागणें मागतें कीं, तूं माझ्या प्राणनाथांची विनंती मान्य करून आह्मां उभयतांच्या तोंडून ही भयंकर गुप्त गोष्ट संभळून राहील असें कर, व त्या प्रिय राजमूर्तीचें सर्वोपरी कल्याण कर !

सिंह०—अहाहा ! परमेश्वरी मायेचा केवढा अगाध महिमा हा ! जो मी थोड्या वेळापूर्वी निराशासागरांत अगदीं बुडून गेल्यासारखा झालों होतों, त्याच मला आतां आपण उभयतांनीं ही प्रार्थना केल्या बरोबर कसलेंही दुःख आलें तरी सोसावयाचें धैर्य आपोआप वाटूं लागलें आहे !

सुलो०—त्याचा अनुभव हाच पहा-कांरे बाळा धनपाळा ! तूं असा घाबरलास कां ? कांहीं नवीन अनर्थ तर.—

(धनपाळ येतो.)

धन०—हर हर ! बाबा ! आई ! काय ही तुमची दुःखावस्था ! तुमच्या या वृद्धापकाळीं आतां तुह्मांला आश्रय तरी कुठें मिळणार ?

सिंह०—धनपाळा ! व्यर्थ घाबरूं नको ! आह्मीं कितीही वृद्ध झालों, अथवा विपन्न स्थितींत पडलों, तरी आह्मांला दुसऱ्या कशाचा आश्रय नको ! एक परमेश्वर, कीं, अंतःकरणाची शुद्धता व सत्यता, यांचाच आश्रय आह्मां ह्मातान्यांस बस्स आहे !

सुलो०—बाळा ! तूं ह्मणतोस तरी काय ? आह्मांवर आणखी कोणचा नवीन गुदरला ह्मणतोस ?

सिंह०—काय ? धनपाळा ! त्या दुष्ट क्रूर मुसंडयानें इतका रक्तपात केला, तरी अजून त्याची तृप्ति नाहीं झाली ?

धन०—बाबा ! तृप्तीचें नांव कशाला ? ऐका तर खरें, तो दुष्ट आपली विजयपताका उभारून मोठ्या डामडौलानें आपल्या वाड्यावरून वाजत गाजतच रथांतून चालला आहे ! हे पहा रणवाद्यांचे ध्वनि कसे क्षणोक्षणीं वृद्धिंगत होत चालले आहेत ! त्या दुष्टानें दुतर्फा रस्त्यानें आपले सैनिक उभे केले असून, त्याच्या स्वारीपुढें बंदिवानांचे थवेच्या थवे चालले आहेत ! जयप्राप्तीच्या मदानें त्या दुष्टास व त्याच्या सैनिकांस देहभानही न राहून ते मोठ्यानें हंसत व गर्जना करीत असून,

मध्यें मध्यें बंदिवानांची निंदा व त्यांना शिव्यागाळी यांची तर जशी कांहीं वृष्टिच चालली आहे! बिचाऱ्या बंदिवानांना हा सारा प्रकार पाहून अतिशय दुःख वाटतें व क्रोधही येतो, परंतु बिचारे करतात काय? जागच्या जागींच दांत ओंठ खातात, व मुकाट्यानें दुःख सोसतात! त्यांच्या अंगांतून एकसारख्या रक्तधारा चालल्या आहेत, तथापि त्यांबद्दल एकालाही तिलमात्र दुःख वाटत नाहीं. परंतु या दुष्टानें चालविलेले उपमर्द ऐकून मात्र त्यांच्या जिवाची लाही होऊन जाते!

सुलो०—देवा देवा! किती दुर्धर प्रसंग हा!

धन०—या बंदिवानांच्या मध्यभागीं पण पुढें एक तरुण बंदिवान चालविला आहे, त्याची क्रोधयुक्त आवेशाची मुद्रा पाहून प्रेक्षकांस भय तर वाटतेंच, परंतु त्याबरोबर त्याजविषयीं प्रेमही उत्पन्न होतें असा कांहीं चमत्कार—

सुलो०—या तरुण बंदिवानाचें काय-काय-ह्मणतोस?

सिंह०—प्रिये! अशी बावरूं नकोस! धनपाळा! सांग सर्व हकीकत नीट सांग पाहूं?

धन०—बाबा! आई! चमत्कार काय सांगूं? रस्त्यांत एवढा थोरला प्रेक्षकसमाज जमला आहे, पण सगळ्यांचे डोळे त्याच्या एकट्याच्या कडे कसे अगदीं उत्सुकतेनें लागले आहेत! फार तर काय त्याची ती मूर्ति आपल्या दृष्टीस पडावी ह्मणून जो तो आपआपल्या डोळ्यांची शक्ति संपूर्ण खर्च कर करून जणों कांहीं त्याला पोटभर पाहून घेण्याविषयींच खटपट करीत आहे! पण या सगळ्या प्रकारापेक्षां नवल ह्मटलें ह्मणजे सर्व शहरभर ज्याच्या त्याच्या तोंडीं एक अश्रुतपूर्व असाच उद्गार चालला आहे!

सुलो०—असा कोणचा उद्गार!

धन०—जो तो ह्मणतो, 'या सिंधुदेशचा राजवंश अद्यापि शिलक आहे ह्मणून जी लोकांत चोहींकडे वार्ता पसरली आहे ती जर खरी असेल, तर हाच तो राजपुत्र! वरून वेश मात्र निराळा!' हा उद्गार ज्याच्या त्याच्या तोंडीं असल्यामुळें शत्रुपक्षाकडील लोक त्याजवरच भयंकर सूड उगविला पाहिजे ह्मणूनही बडबडत आहेत!

सुलो०—सूड? पण त्याजवरच काय ह्मणून? दुसऱ्या कोणावर—

सिंह०—[आपणाशीं] काय सांगावें ! माझ्या मनाला अशीं हीं निष्कारण भयें वाटताहेत, धिक्कार असो यांना.

धन०—कारण कांहीं असो, परंतु बाबा ! जर करितां हा **शूर** तरुण पुरुष खरोखरीच आपला राजपुत्र असेल—

सिंह०—**धनपाळा** ! तूं अद्यापि अज्ञान आहेस ! तुला यांतलें कांहीं कळत नाहीं ! याकरितां हे वृथा तर्क करणें सोडून दे ! आणखी **श्रीमुक्तेश्वरा**च्या देवळांत जाऊन माझी वाट पहात रहा, इतक्यांत मी मागोमाग येतोंच ! [धनपाळ जातो.] परमेश्वरा ! किती अघोर हा प्रसंग ! एक क्षणही असा लोटत नाहीं, कीं ज्यामध्यें नवीन नवीन अनर्थ ओढवले नाहींत ! आणखी तेही अनर्थ तरी मागल्यापेक्षां पुढचे अधिक भयंकर असेच !—

सुलो०—प्राणनाथ ! हा तरुण केदी **शूरसेन** तर नसेल ! आपले नेत्र वर देवाकडे लागले आहेत, यामुळें आपल्या मनांत असेंच कांहीं तरी घोंटाळत आहे असें वाटतें.

सिंह०—प्राणप्रिये **सुलोचने** ! क्षणोक्षणीं नवीन नवीन बातम्या येऊं लागल्यामुळें माझ्या मनांत वेडेवांकडे तर्क येऊं लागले आहेत. परंतु त्यांत कांहीं अर्थ नाहीं ! तूंच पहा, मी आपल्या प्रियबालकाला **शांतवर्म्या**च्या स्वाधीन करून त्याला थेट **हिमालया**च्या अगदीं एकीकडच्या गुहांत, कीं ज्यामध्यें मनुष्याचा वारा कीं गंधही कसा तो नसावयाचा अशा ठिकाणीं, नेऊन पोंचविलें, तेव्हां त्याचा कधीं कोणास शोध लागूं शकेल ही गोष्ट स्वप्नांत देखील मनांत आणायला नको ! तसेंच आणखी जो खरा राजपुत्र त्याला इथें आपल्याजवळ ठेविल्याकारणानें कोणाच्याही मनांत संशय येण्याचें कारणच उरूं दिलें नाहीं, तेव्हां व्यर्थ कल्पना करणें पुरे !

(धनपाळ परत येतो.)

सिंह०—कांरे बाबा परतसा आलास ?

धन०—बाबा ! बाहेर कोणी एक अनोळखी वृद्ध जटाधारी गृहस्थ आपल्याला भेटण्याकरितां ह्मणून मोठ्या उत्सुकतेनें आला आहे !

सिंह०—त्याला आंत दे पाठवून ! [धनपाळ जातो.] प्रिये ! तूंही अंमळशी आंत जा, तोंपर्यंत मी या आलेल्या गृहस्थाची गांठ घेऊन तुजकडे येऊन तुझ्या दुःखित हृदयाचें समाधान करितों ! व तूंही तोंपर्यंत

या सिंहवर्म्याच्या धर्मपत्नीस अनुसरून जें धैर्य त्याचें अवलंबन करण्याचा यत्न कर !

सुलो०—जशी प्राणनाथांची आज्ञा ! प्राणनाथ ! आपल्या धर्मपत्नीस अयोग्य असें वर्तन मजकडून कदापि होणार नाहीं ! जातें मी, आणखी या तरुण बंदिवानाविषयीं माझ्या व्यग्र मनामध्यें जे संशय येत आहेत, त्यांचा निकाल करून घेतें !-आई अंबाबाई ! या दीन राष्ट्राची व आमच्या कुलाची पालन करणारी तूंच आहेस; याकरितां हा सर्वप्रिय राजबालक, हे माझे प्राणपति व माझा वत्स यांचें सर्वोपरि पालन कर एवढेंच या दीन दासीचें तुजपाशीं विनविणें आहे ! [जाते.]

सिंह०—काय प्रकार आहे कांहीं कळत नाहीं, परंतु माझ्या अंतःकरणांतल्या एकूण एक वृत्ति अत्यंत क्षुब्ध होऊन जणों कांहीं माझें शरीर भेदून बाहेर पडूं पाहत आहेत !

(इतक्यांत शांतिवर्मा येतो.)

शांति०—सख्या सिंहवर्म्या !

सिंह०—काय ? माझा प्रियमित्र शांतिवर्मा येथें ? (उभयतां एकमेकांस आलिंगन देतात.) मित्रा ! तूं आतां वृद्ध झाला आहेस, तरी तुझी मुद्रा व तुझ्या शरीराची ठेवण यांवरून मी तुला ओळखलें !

शांति०—मित्रा ! तूं मला बरोबर ओळखलेंस ! आणखी एकवार तुला कडकडून मिठी मारूं दे ! (तसें करितो.)

सिंह०—गड्या ! सारें खरें, पण तूं इकडे कोणीकडे ? माझ्या पुत्राची काय वाट ?

शांति०—तुझ्या प्रश्नाला काय उत्तर द्यावें हें माझें मलाच कळत नाहीं ! मित्रा ! काय सांगूं ? त्याला गांठण्याकरितां ह्मणून तर हिमालय पर्वताहून निघून वनें, उपवनें सर्व धुंडीत ऊन्ह तहान न जुमानतां मी येथें आलों, परंतु अखेर सारा श्रम व्यर्थ !

सिंह०—पण तूं त्याला तेथून मूळ निघूंच दिलेंस हें कसें काय ?

शांति०—गड्या ! सिंहवर्म्या ! त्याला मी आपण होऊन जाऊं दिलें असें समजूं नको ! तो निघून गेला याचें कारण त्याच्या आंगचें शौर्य ! मित्रा ! काय सांगूं ? पंचगांग प्रदेशांतील सैन्य सिंधुदेशीं युद्धाकरितां निघणार, व त्यांप्रीत्यर्थ चोंहीकडे जारीनें तयारी चालू आहे, ही

घातां तो अरण्यांत मृगया करीत असतां अकस्मात् कित्येक अरण्यचरांच्या मुखानें त्याला कळली, त्याबरोबर त्याचें चित्त त्यालाच आवरेनासें होऊन, व मी त्याची अनेक प्रकारें समजूत घालीत असतांही, ती न जुमानतां तो मजजवळून निसटून गेला!

सिंह०—बरें, तो हल्लीं कोठें आहे याबद्दल कांहीं बातमी तरी?

शांति०—बातमी काय, तो नुकत्याच संपलेल्या लढाईंत मिसळून या क्षणीं त्या दुष्ट कासिमच्या स्वारीबरोबर कैद झाला आहे! हरहर!

सिंह०—एकूण माझा प्रिय बालक अद्यापि जिवंत आहे तर! परमेश्वरा! तूं खचित धन्य आहेस! प्रियसखी सुलोचने! तूंही धन्य आहेस, व तूं अल्प कालांतच आपल्या प्रिय बालकाला आपल्या कंठाशीं धरशील! गड्या शांतिवर्म्या! जातों मी, आणखी त्याला कैदेंतून सोडवून परत घरीं आणतों!

शांति०—मित्रा! तुझी आशा व्यर्थ आहे! तुला आजपर्यंत झालेलीं दुःखें पुढें होणाऱ्या दुःखापुढें कांहींच नाहींत! कारण या दुष्टाशीं आपण जें आजपर्यंत कपटवर्तन केलें तें त्याला माहित नसून तो आपण प्रत्यक्ष राजपुत्रासच कैद केलें आहे असेंच समजत आहे!

सिंह०—काय? कसें ह्मणतोस? कसें?

शांति०—शत्रूचे लोक रस्त्यांत अगदीं बेफाम झाले असून तुझ्या नांवानें जो तो ओरडत आहे! ज्याच्या त्याच्या तोंडीं हें सर्व कपट तुझें असून त्याबद्दलचा सूड त्या बिचाऱ्या शूरसेन बाळावर घ्या घ्या ह्मणून ओरडत आहेत!

सिंह०—परमेश्वरा! माझें काळीज च्छिन्न भिन्न होऊन जाण्यास एवढा आणखी एकच काय तो आघात पाहिजे होता! देवा! तोही आघात मज ह्मातान्याला चुकला नाहीं अं:! नारायणा! अरे, ती दीन माउली माझी प्रिया सुलोचना—तिची आणि तिच्या बाळकाची इतकी वर्षें ताडातोड होऊन केवळ एका राजभक्तीकरितां त्या बालकास आजपर्यंत अरण्यवास काढावा लागला, हें दुःख या ह्मातान्याच्या जिवाला पुरेसें नाहीं झालें? हायहाय!—हे अश्रु माझ्या नेत्रांतून असेच कां वहात रहाणार? हे मूर्ख अश्रूंनो! तुमचें वहाणें व्यर्थ आहे! तुह्मांला मी कदापि जुमानणार नाहीं! अरेरे पण या दग्ध हृदयावर केवढा हा जुलूम करावा लागत आहे!

शांति०—मित्रा! अंमळ शांत हो! समज त्या दुष्टाला खरा राजपुत्र तो नव्हे असें जाऊन सांगितलेंस, तर नाहीं का चालणार?

सिंह०—हायहाय! माझ्या काळजाचीं बंधनें आंतून पहा कशीं तटा-तट तुटत आहेत! पण उपाय काय! परमेश्वरा! खचित खचित हीं बंधनें तुटत असतां त्यांची उपेक्षा करणें महा कर्म कठिण आहे!

शांति०—मित्रा! प्रत्यक्ष पर्वताप्रमाणें जो अचल धैर्यशाली, अशा तुझी देखील अशी स्थिति व्हावी काय? गड्या! असे दीर्घ निःश्वास टाकून तूं इतका शोकाकुल काय ह्मणून होतोस?

सिंह०—काय सांगूं? माझा बालक—निरपराधी बालक-त्याचे प्राण -हायहाय! हे शब्द माझ्यानें उच्चारवत देखील नाहींत!

शांति०—काय ह्मणतोस? तूं आपल्या प्रिय पुत्राचे प्राण अर्पण करणार?

सिंह०—हायरे हाय! अरे थेरड्या सिंहवर्म्या! असलें अमानुष कृत्य करूं लागण्याच्या पूर्वींच तुझाच अंत कां नाहीं झाला?

शांति०—मित्रा! तूं वेड्यासारखा काय बडबडतोस हा? तुझ्या पुत्राचे सद्गुण, त्याची सत्यप्रीति, त्याचें लोकोत्तर धैर्य, हीं जर तुला कळून येतीं,-

सिंह०—मित्रा! कृपा करून मला या वेळीं अधिक बोलावयास लावूं नको! यावेळीं माझ्या या दग्ध हृदयाची किती भयंकर स्थिति झाली आहे, व त्यास आंतून कशा प्रकारच्या टोंचण्या लागल्या आहेत त्या तुला काय बोलून दाखवूं? त्या एक माझ्या मला किंवा त्या सर्वसाक्षी नारायणाला मात्र ठाऊक! यावेळीं या हृदयावर जे वज्रप्राय आघात पडत आहेत, त्यांची कल्पना तुला कशानें होणार? त्याला पुत्रवंतच पाहिजेत! हायहाय!

शांति०—एकूण तूं आपलें अंतःकरण सर्व एकीकडे ठेवून—

सिंह०—मित्रा! तुझ्या पायां पडतों! तूं पुनरपि पुत्रमोहाची गोष्ट काढून या ह्मातान्याच्या जिवाला अधिक दुःख देऊं नको! ही वेळ मज ह्मातान्याबद्दल दुःख करण्याची नव्हे! या प्रसंगीं त्या वीरप्रसव वीरोत्तं-साबद्दलच काय विचार करणें तो कर!

शांति०— कां वीरोत्तंस महाराजांबद्दल काय ह्मणतोस? ते खुशाल आहेतना? त्यांची स्थिति—

सिंह०—अधिक तर काय सांगूं? तो अत्यंत प्रिय व अत्यंत सद्गुणी राजबालक या लोकीं केवळ स्वर्गींचा देवच अवतरला आहे यांत संशय नाहीं! त्याला अद्यापि आपण खरे कोण हें जरी कळलें नाहीं, तथापि काय त्याची बुद्धि! किती उत्साहपूरित साहस! त्याच्या हृदयांत सांठलेले पराक्रम अद्यापि बाहेर पडले नाहींत, व अद्यापि त्याचे त्यालाही कळले नाहींत, तथापि ज्यावेळीं ते बाहेर पडतील व तेही अल्प काळानेंच पडतील,-त्यावेळीं फार तर काय, पण सर्व ते जगतीतलाला अत्यद्भुत विस्मयांत जणों काय बुडवूनच टाकतील!

शांति०—सख्या **सिंहवर्म्या**! तुझ्या गूढ भाषणाचा मला कांहींच अर्थ कळत नाहीं!

सिंह०—याचा अर्थ विचारशील तर सूड, शत्रुनिःपात, व स्वातंत्र्य! आज मध्यरात्र झाल्या बरोबर आपल्या पक्षाकडील राजभक्त शूर व धारिष्टवान् असे निवडक लोक तो अधम **कासिम** आपल्या जवळच्या संपूर्ण मंडळीसुद्धां मद्यपान करून बेशुद्ध पडला असतां नागव्या तरवारीनिशीं बाहेर पडून आज सतत वीस वर्षे अंतःकरणांत धुमसत असलेला क्रोधाग्नि त्या दुष्टावर पाखडतील, व आजच्या एका रात्रींत संपूर्ण सिंधुदेशाच्या नष्टचर्यांची परिसमाप्ति करतील!

शांति०—काय ह्मणतोस काय? आजच्या एका रात्रीं नू हा सर्व प्रकार उरकणार! वाहवा! वाहवा! तर मग याहून अधिक आनंदाचा तो–

सिंह०—तें असो! मित्रा! मी एवढ्याच करितां ह्मणतों कीं, हा जो एवढा प्रचंड व्यूह आज रात्रीं खातरीनें सिद्धीस जाणार, त्याला माझ्या पुत्राच्या एवढ्याशा क्षुद्र जीवाकरितां मी विघ्न आणूं? भलतेच! अशी गोष्ट कदापि होणार नाहीं! माझा पुत्र बळी पडतो–खुशाल पडूदे! असल्या आणीबाणीच्या दिव्य प्रसंगीं माझ्या बाळाचे प्राणही मी खुशाल आनंदानें अर्पण करीन! फार फार तर माझ्या अंतरात्म्याला अत्यंत असह्य पीडा होईल, खुशाल होवो–तीही या असल्या कृत्याकरितां मी चट एकीकडे ठेवीन!

(बाहेर रणवाद्यांचा आवाज मोठ्यानें ऐकूं येतो.)

सिंह०—ही पहा त्या दुष्टाची स्वारी माझ्या दारावरून चालली आहे! गड्या! आतां ही बोलत बसायची वेळ नव्हे! याकरितां तूं जा, आणि माझ्या दृढ निश्चयाला विघ्न करूं नको!

शांति०—तरी पण आपल्या पुत्राचा बचाव करण्याची कांहीं तजवी-ज पहाच—

सिंह०—मित्रा शांतिवर्म्या ! आतां हा विषयच पुरे ! तूं ह्मणतोस ही गोष्ट कदापि घडूं शकणार नाहीं ! तो दुष्ट नांवाचा **कासिम** आहे, त्याच्यासारखा अविचारी व धाडसी दुसरा कोणी मिळायचा नाहीं ! त्याचा क्रोध केवळ वणव्यासारखा असून एकदां पेटला ह्मणजे काय काय अनर्थ करील याचा मुळींच नेम सांगतां येणार नाहीं ! अग्नीला कृष्णवर्त्मा ह्मणतात, त्याची आणि या दुष्टाची स्थिति एक ! यासाठीं तूंच पहा, जरकरितां त्याच्यापुढें खरें खरें बोलून मी आपल्या पुत्राचे जीव वांचवूं लागेन, तर अगोदरच **वीरोत्तंस** महाराज अद्यापि जिवंत असल्याची खबर त्याला कळली असल्यामुळें, तो त्यांना आणून माझ्या स्वाधीन करा ह्मणून ह्मणूं लागेल ! त्याप्रमाणें ते मिळणार तर नाहींतच, व तसें झालें असतां त्यानें आजपर्यंत केलेले प्रलय कांहींच नाहीं असे प्रलय तो दुष्ट नव्यानें मांडील ! आज त्याचा जय झाल्यामुळें तो आनंदानें उच्छृंखळ झाला आहे एवढेंच काय तें, पण त्याला जर ही हकीकत कळेल, तर तो अत्यंत क्रोधास पेटून एकदम चोहींकडे कत्तल करील ! तात्पर्य काय, एवढ्याशा एका क्षुद्र जीवाकरितां आज सतत वीस वर्षेंपर्यंत मनांत इच्छित राहिलेलें कार्य सर्व वायां जाईल !

(वाद्यांचा गजर पुनरपि ऐकूं येतो.)

शांति०—आला ! हा दुष्ट समीप येऊन ठेपला ! तरी पण सख्या **सिंहवर्म्या** ! आणखी एकवेळ नीट विचार—

सिंह०—मित्रा ! आतां जा कसा ! तुझ्याबरोबर मनुष्य देतों तो तुला वक्रदंष्ट्राचे घरीं नेऊन पोंचवील, व तेथें तुझा कोणाला संशयही येणार नाहीं !–हो, बरें आठवलें !–तूं अगोदर माझ्या प्रियेकडे जा ! मी आतां जो हा घातक विचार मनांत आणिला आहे, तो तिला कळेल तर तिच्या शोकास पारावार नाहींसा होऊन माझ्या हातून तिचें समाधानही होऊं शकणार नाहीं ! यासाठीं तूंच जाऊन तिच्या कोमळ मनास हळूहळू बोध करून तिला समाधान वाटे असें कर ! हें मींच करायला पाहिजे होतें, परंतु तें करीत असतां माझ्या हृदयाची काय भयंकर स्थिति होईल हें कांहीं सांगतां येत नाहीं !–याकरितां हरप्रयत्नानें माझ्यावर हा प्रसंग येऊं देऊं नको ! (दोघे जातात.)

अंक २.

प्र० १—स्थल पूर्वीचेंच. सिंहवर्म्याच्या घरांतील एक दिवाणखाना.

(सुलोचना व शांतिवर्मा येतात.)

सुलो०—**शांतिवर्म** भावोजी ! एकूण माझा बाळ परत आला ह्मणतां ? आणखी तो पण अशा स्थितींत ? कसें ह्मणतां ? तो दुष्ट त्याला या देशचा राजपुत्र समजतो ?–पण त्या मेल्याला हा संशय तरी कुठून आला बरें ?

शांति०—आजच सकाळीं उजाडण्याच्या कांहीं अगोदर एक विश्वासू जासूद अंधारांत कोणाच्या दृष्टीस न पडतां **कासिमा**च्या तळावरून निघाला. तो येतांना पंचगांगसैन्यांतही गेला होता, त्याच्याकडून मला सगळी हकीकत कळली. त्याच्या सांगण्यांत शूरसेन पंचगांगसैन्याच्या तळांत पोंचल्यावर त्यांवरील सरदारास भेटून त्यानें आपली सर्व हकीकत त्यास कळविली. त्या शूर सरदारास ती हकीकत कळतांच हा **सिंहवर्म** महाराजांचा छावा ह्मणून त्यानें एकदम जाणिलें, व मोठ्या आनंदानें **शूरसेना**चा सत्कार करून त्यास आपणाजवळ राहून घेतलें ! त्यानें त्याला शस्त्रास्त्रें पाहिजे होतीं तीं सर्व यथास्थित देऊन आपल्या सैन्याबरोबर लढाईत शिरण्यासही त्याच्याच मागणीवरून त्याला परवानगी दिली !

सुलो०—शाबास बाळा ! शाबास ! आतां मात्र तुजमुळें मी वीरमाता झालें खरी ! भावोजी ! एकूण माझा बाळ पराक्रमी निघाला अं ? बरें मग पुढें काय ?

शांति०—पुढें काय, त्याची ती उत्कट युद्धेच्छा पाहून त्या शूर सरदारास अत्यानंद झाला. मात्र त्यानें हा **सिंहवर्म**जींचा पुत्र ह्मणून आपणास वाटत असल्याचें कोणासही कळूं दिलें नाहीं ! तथापि लोक काय विचारतां ? त्यांनीं आपआपसांत खडानू खडा बातमी गोळा केली. हा अमुक, याला असें काढून नेलें, व त्याचें त्यालाही नकळूं देतां त्याची एकांत स्थळीं जोगवणूक केली, इत्यादि गोष्टी ज्याच्या त्याच्या तोंडीं झाल्या. पुढें आली लढाईची वेळ, त्या वेळीं तर या बालवीरानें फारच अद्भुत चमत्कार करून दाखविले. त्याची त्या वेळची वीरश्री,

त्याचें तें सदाचारसंपन्न वर्तन इत्यादि पाहून त्या सरदाराच्या मनाचा पहिला ग्रह बदलला, व त्याला **शूरसेन** हा प्रत्यक्ष **वीरोत्तंस**बाळच वाटूं लागून त्यानें त्याच्या सत्कारांची परमावधि केली, व प्रेमानें त्यांस **वरचेवर** आलिंगनही दिलें !

सुलो०—भावोजी ! माझ्या बाळाचा हा पराक्रम ऐकून त्याला केव्हां आलिंगन देईन असें मला झालें आहे ! भावोजी ! त्याला पहाण्याकरितां मी त्या दुष्ट शत्रूंच्या गर्दींत घुसण्यासही मागें पुढें पहाणार नाहीं ! तो इथें नव्हता तरी आपलें मला वाटत असे कीं, माझा बाळ केवळ प्राणनाथांच्या सद्गुणांचेंच अनुकरण करील, व तेंच शेवटीं खरें ठरलें ! जातीचा वीर तो असा लपून कुठला रहायला ? तो केव्हांना केव्हां तरी बाहेर पडायचाच ! चिंता नाहीं ! त्याच्या हातापायांत त्या मेल्यानें बिडया घातल्या असल्या तरी त्या तो मुकाट्यानें सहन करणार नाहीं, व आपल्या वीरश्रीच्या भाषणांनीं त्या मेल्या **मुसंड्याला** चिडवून त्याला आपले प्राणही घ्यायला लावील ! अशा वेळीं भावोजी ! तुह्मांला काय सांगूं ? मीच जवळ असून त्याचें रक्षण करीन ! व त्याला अशी घट्ट मिठी मारून माझ्या बाळाला त्या मेल्या **कृतांताचा** विटाळही होऊं देणार नाहीं !

शांति०—वहिनी तुह्मीं ह्मणतां या सर्व गोष्टी खऱ्या ! मातृप्रेमच अजब, त्याविषयीं माझें कांहीं ह्मणणें नाहीं. परंतु त्या प्रेमाच्या भरांत जर तुह्मीं **शूरसेन** आपला पुत्र ह्मणून सांगूं लागाल, तर मग त्या हतभाग्य राजपुत्राचें संरक्षण कसें व्हावें ? तुह्मीं ह्मणतां ही गोष्ट जर केली, तर आपल्या **वीरोत्तंस** महाराजांचीं आजच शंभर वर्षें भरलीं ह्मणावें लागेल !

सुलो०—कांहीं ह्मणा, पण माझा बाळ जगलाच पाहिजे ! **वीरोत्तंस** महाराजांचे प्राण रक्षण व्हायला माझा बाळ मेलाच पाहिजे असें थोडेंच आहे ? खरेंचका भावोजी ! तुमचें असें का ह्मणणें आहे ? मला नाहीं वाटत असेलसें ! काय ? मी आपल्या बाळाला मरूं देईन काय ? माझ्या प्राणनाथांना ही गोष्ट कळली, तर ते देखील माझ्या बाळानें मरावें म्हणून कधीं कधीं म्हणणार नाहींत ! चला पाहिजे तर तिकडेच चला, म्हणजे पित्याचें प्रेम पुत्रावर कसें असतें हें लागलेंच तुमच्या दृष्टीस पडेल ! [जाते.]

शांति०—थांबा थांबा वहिनी ! छे थांबते कशाची ? गेली ! हरहर !

कोण कठिण हा प्रसंग ! एकीकडे पुत्रप्रेम व दुसरीकडे राजभक्ति ! छे छे ! तसें नव्हे दोन्हीही एकीकडेच ! आतां याचा उलगडा मात्र कसा व्हावा कांहीं कळत नाहीं !

(जातो.)

प्र० २—राजवाडा.

(कासिम व परिवार समारंभानिशीं येतात.)

कासिम—[परिवारापैकीं एकजणाकडे पाहून] कसें काय कविराज ! आज या राजवाड्याला माझे पुनरपि पाय लागले, याचें थोडें या आनंदाच्या प्रसंगास साजे असें वर्णन करा पाहूं ?

कवि—आज्ञा. बंदा तयार आहे ! साथीकरितां मृदुंगादि वाद्यें मागविलीं, ह्मणजे मजकडून तयारी आहे !

कासिम—ठीक ! [सेवकास खूण करितो. सेवक जाऊन वाद्यें वाजविणारांस वाद्यांनिशीं घेऊन येतात.]

कवि—(गातो.)

पद.*

मन धालें हें अजि बघुनि विजित रिपुतें.
अनुकरितें शमन (मन० धृ०)
कासिम हा अरच मह रिपुंकरहा परतुनि ये गेहा !
बघुनि अहा ! नृपातिमहाँ, अरिजन ' हा ! ' करित पहा !
'मुखिं हा जरि हा लहला अति असह्य पिवावि, तरि करूं स्वाहा !
तों-डा-तु-नी ' ह्मणति ' घडल तें न लव वमनें. (मन०) १
काम भलें अजि सरलें, भय नुरलें, सुखतति तें आले,
भाजि कळलें रिपु दमले चरचरले हरदरले,
श्रमलें भ्रमलें मन हें स्थिर बहिलें अनुभवु सुखदलीलें !
श्री-स्त्री-रं-गीं सतत गतुच तें द्विषदर्मन. (मन०) २

---

* रा० अंणा किर्लोस्करकृत ' रणधीरा० ' ही इंग्रजी ब्यांडाच्या चालीवरची कविता पहा. (संगीत सौभद्र नाटक). १. यम. २ शत्रूपासून कर हरण करून घेणारा. ३. राजाचा उत्सव. ४. असह्य. ५. ओकणें. ६. शत्रूंकडून ज्याचें दमन होणार नाहीं असें.

कुसीद—सरकार ! मलाही या प्रसंगीं थोडें गावें अशी इच्छा झाली आहे. हुकूम होईल तर मीही थोड्या दोन ताना घेईन म्हणतों.

कासिम—आजचा प्रसंग आपले दुष्ट शत्रु खेरीज करून सर्वांना सारखाच आनंदाचा आहे, याकरितां पाहिजे त्याला मनाप्रमाणें वागण्यास मोकळीक आहे.

कुसीद—(सन्मानपुरःसर गाऊं लागतो.)

पद.*

सिंधुदेशीय जे भूप हे पूर्वींचे भित्तिचित्रांतरीं लिखित सांचे,
अंतिमा वंशजाची अशी दुःस्थिति, पाहूनि अश्रूंतें टाकिताती.
पराभूति त्याची पुरी केलि आजी, सदा कासिमाची कीर्ति ताजी !

कासि०—हे संपूर्ण शूर सरदाहो !

साकी.

नटवेश्यादिक पाचारुनि अजि उत्सव पूर्ण करावा,
रिपुहृदयें हीं वर्जुनि इतरीं उद्धैव पूर्ण भरावा.
सण हा अजि आला, करूं या सुरापानलीला !

कुसी०—सगळ्या गोष्टी खऱ्या, पण सरकार ! अगोदर आपणाला या कैद केलेल्या राजपुत्राविषयीं विचार करणें जरूर आहे !

कासि०—**कुसीदा** ! खरें बोललास ! हा दुष्ट जिवंत होता म्हणूनच आज हा त्रास मला भोगावा लागला ! यासाठीं त्याचा अंत केलाच पाहिजे ! तसेंच तो अधम गोडबोल्या **सिंहवर्मा**—त्याची आजपर्यंत मीं उपेक्षाच केली, पण आज त्याला जिवंत ठेविनां उपयोगीं नाहीं !

कुसीद—सरकार ! माझें मत जर विचाराल, तर आपण **सिंहवर्म्यां**च्या अपराधांची गयच करावी ! आपण ह्मणतां त्याप्रमाणें तो गोडबोल्या खरा, व ह्मणूनच त्यानें आपल्या सर्व प्रजांचीं मनें आपणाकडे आढून घेतलीं आहेत ! त्याचा जर आपण अंत केलात, तर या देशांतील संपूर्ण प्रजेस आपण त्यांच्या धर्माचा नाश करणार असें वाटून, ते एकेकटे निर्बळी असतांही एकवटून महान् अनर्थ करतील ! या अनर्थाची कल्पना पूर्वींही एकवेळ आपल्या अनुभवाला आली आहे, यासाठीं एवढा विचार मात्र आपण अवश्य सोडावा !

---

* 'मला शांत मुनि०' या पदाच्या चालीवर. १. शेवटल्या. २ आनंद.

कासि०-कुसीदा ! तुझें ह्मणणें खरेंच आहे, व असेंच वागलें पाहिजे ! इतःपर मी ह्या देशांतच कायमचें ठाणें ठेवून पूर्वीप्रमाणें परत जाणार नाहीं ! एवढेंच नव्हे, तर माझ्या बरोबरच्या लोकांनाही या देशांतील लोकांच्या चालीरीतींचें अनुसरण करावयास लावून संपूर्ण राष्ट्राचा एकंकार करून सोडीन ! (पाहून) हा पहा तो राजपुत्र आला ! कैद झाला आहे, तरी पहा कसा ऐटीनें वीरासारखा येत आहे ! मुद्रा पण पहा कशी हट्टी दिसते आहे ती !

(हातांयांत बिड्या घातलेला शूरसेन रक्षकांसह येतो.)

कासि०-(त्याला उद्देशून) कायरे, आजच्या या समरांगणांत माझ्या शूर सैनिकांची निर्दयपणें कत्तल करणारा पुरुष तो तूंच ?

शूर०-होय मीच. मग ह्मणतोस काय ?

कासि०-असा विनाकारण उद्दाम होऊं नकोस ! त्या समरांगणांत तूं संचार करीत असतां माझें लक्ष एकसारखें तुजकडे होतें, व आमच्या सैन्याची कडेकोट तयारी असतांही तूं दोन्ही हातांत तरवारी घेतलेला त्यांत घुसून दोहीं बाजूंला कांपाकाप चालविली होतीस ती माझ्या लक्षांत आहे !

शूर०-अरबा ! तूं ह्मणतोस हें खरें असेल, तर तूं हेंही पण पाहिलें असशील, कीं ज्या ठिकाणीं लढाईची अगदीं एकसारखी प्रचंड घनचक्री चालली होती, त्या ठिकाणीं जाण्यालाही हा वीर भ्याला नाहीं ! व या पलिकडल्या समरांगणांत जे सिंधुदेशचे असंख्य वीर मरून पडले आहेत, त्यांत जरी सुदैवानें या देहाचें पतन झालें असतें, तरी तें त्यानें आपल्या पराक्रमानेंच संपादन केलें, असें ह्मणण्यास यत्किंचितही प्रत्यवाय नव्हता !

कासि०-व्यर्थ वल्गना करणें पुरे ! तूं माझ्या राज्याविरुद्ध तरवार काय ह्मणून उपसलीस ? आणखी या लढाईंत काय ह्मणून शिरलास ?

शूर०-याचें उत्तर फार सोपें आहे ! सत्कृत्य करण्याविषयीं आसक्ति, या हतभाग्य सिंधुदेशांतील दीन प्रजेची त्वां अधमानें केलेली विपत्ति, आणि जुलुमी राजाविषयीं अंतःकरणपूर्वक द्वेष या तिहींमुळें मी या लढाईंत शिरलों !

कासि०- वाचाळा ! तोंड संभाळून बोल ! खचित, तूं बोलतोस हे तुझे स्वतःचे शब्द नसावेत ! ते कोणीं तरी तुला शिकविले आहेत !- कुसिदा ! एकदम जा आणि त्या ढोंगी धर्मलंडाला असेल तसा घेऊन

ये ! (कुसीद जाती.) दुष्टा ! आतां तुझीं शंभर वर्षें भरलीं ! लढाई करण्याचा तुझा हेतु मी पूर्णपणें ओळखून आहें ! तूं वीरोत्तंस आहेस !

शूर०-(आश्चर्यानें) काय ? मी वीरोत्तंस ?

कासि०-होय ! तूंच-तूंच-वीरोत्तंस ! तुलाच तुझ्या बाळपणीं मी ठार मारणार असतां दुष्टांनीं कपटानें पळवून दूरदेशीं एकांतस्थळीं नेऊन ठेविलें, व तोच तूं आतां मोठा होऊन हा बंडावा मांडण्यासाठीं त्या दुष्टांच्या साह्यानें परत आला आहेस !

शूर०-काय ? सिंधुदेशचा शेवटला वंशांकुर वीरोत्तंस तो मी ? भलतेंच ! असें कसें होईल ! अरबा ! तूं आणीक पाहिजे तें बोल, परंतु मजसारख्या क्षुद्राला त्या विख्यात महाप्रतापी राजवंशाच्या नांवानें सजवून त्या वंशाचा वृथा उपहास करूं नको ! हा क्षुद्र कीट त्या राजवंशांत कधींही शोभूं शकणार नाहीं ! अरबा ! तूं ह्मणतोस त्याप्रमाणें जर मी खरोखरीच वीरोत्तंस असतों, तर माझ्या समक्ष त्या विख्यात राजवंशाचा उपहास करण्याची तुझी छातीच झाली नसती ! फार तर काय ? ज्या राजपुत्राचीं मातापितरें व इतर बांधवजन यांचा त्वां दुष्टानें निर्दयपणें वध केला, व ज्याच्या दिव्य राजपदाला विटाळ करून, अधमा ! त्याच्या संपूर्ण राज्याची राखरांगोळीच करावयास चुकलास नाहीं, तो वीरोत्तंसबाळ मी असतों, तर माझ्या तेजानेंच तुझे नेत्र एकदम अंध होऊन गेले असते !

कासि०—मी पक्केपणीं ओळखून आहें, तुला ज्या गूढ ठिकाणीं नेऊन ठेविलें होतें, त्या ठिकाणीं तुजबरोबर कोणी तरी एखादा बडबड्या पंडित असून त्यानेंच तुझ्या तोंडांत ह्या वृथा गर्वोक्ति बसवून दिल्या आहेत ! चिंता नाहीं ! आतां थोडक्याच वेळानें तूंच नाहींसा झालास ह्मणजे त्या सर्व गर्वोक्ति आपोआपच जेथल्या तेथें जिरून जातील ! तूं काय समजला आहेस ?

शूर०—अरे जारे ! नीचा ! मृत्यूला भिणारा हा गृहस्थ नव्हे ! त्याला भिणार ह्मटले ह्मणजे तुझ्यासारखे पापी अधमच ! ज्यांचें वर्तन निष्पाप, ते मृत्यूच्या त्या लोहशृंखळा व तप्त कढया, यांस कदापि जुमानीत नाहींत ! एवढेंच नव्हे, तर ते खुशाल शांतीनें राहून उलटे मृत्यूला 'ये आणि मित्रभावानें आमच्या हालांचें निरसन कर ' ह्मणून प्रार्थनाही करतात !

कासिम—वाचाळा ! बडबड पुरे कर ! तुझा आशय समजलों ! प्र-

त्यक्ष मृत्यूचा अवतार तो मीच असें समज! तुझे हाल व तुझे क्लेश यांचें अल्पकाळांतच निरसन करितों!

(सिंहवर्मा व कुसीद येतात.)

कासि०—(सिंहवर्म्याकडे पाहून) कायरे धार्मिकपणाचा आव घालणाऱ्या ढोंग्या! तुला यांतली सगळी माहिती आहे! बोल! हा हट्टी पोर कोण आहे?

सिंह०—याची प्रामाणिकपणाची मुद्रा व शरीराची एकंदर ठेवण, यांवरून हा चांगला अंतर्गुणी असावा असें वाटतें! पण त्याची माझी बिलकुल ओळख नाहीं!

कासि०—चोरा! इतका थेरडा झाला आहेस, आणखी या देशांतल्या सगळ्या लोकांचा आपणाला धर्मगुरु ह्मणवितोस, असें असूनही पाप आचरण्याला तुला लवमात्र लज्जा वाटत नाहीं?

सिंह०—अरबा! या देहाला पापाचा अगर पापवासनेचा डागही अद्यापि कसा तो माहीत नाहीं! तूं पक्कें ध्यानांत धर हा देश आर्यांचा आहे! अनार्य लोकांप्रमाणें पातकें करण्यास या देशांतील लोक अद्यापि तयार झाले नाहींत!

कासि०—नीचा ढोंग्या! तूं हव्या तितक्या गप्पा ठोकल्यास, तथापि त्या सर्व निरुपयोगी आहेत! आजच्या या लढाईंत जे बंदिवान झाले आहेत, त्यांनीं ही भयंकर आंतली गोष्ट आपल्या तोंडानें कबूल केली आहे कीं, आपण **वीरोत्तंसाला** गादीवर बसविण्याच्या इराद्यानें लढलों! ऐकतोस काय रे ए पोरा! तुला तुझ्या धर्माचीच शपथ आहे! तूं शपथ घेऊन मी तो राजपुत्र नव्हे असें इमानपुरःसर सांगूं शकतोस?

शूर०—काय विचारतोस? इमानपुरःसर सांगूं शकतों ह्मणून? अधमा! तुला शंकाशी येते? हा देह तुझ्याप्रमाणें अजून नीच आचरणानें भ्रष्ट झाला नाहीं! तूं विचारतोसच त्याअर्थी इमानपुरःसर तुला सांगतों, तुझ्या सैन्यामध्यें आपल्या पराक्रमामुळें भीति उत्पन्न करणारा हा देह–याला **शूरसेन** असें ह्मणतात!

सिंह०—(आपणाशीं) धन्य! धन्य! माझा बालक **शूरसेन** तो हाच! देवा! धन्य आहेस!

कासि०—तूं रहात होतास कोठें!

शूर०—या येथून **हिमालयपर्वताच्या** अतिशय एकीकडच्या गुहेंत,

व त्या ठिकाणीं माझें संगोपन तो परमपूज्य वृद्ध गृहस्थ **शांतिवर्मा** करीत असे !

सिंह०—(आपणाशीं) हे अधन्य वत्सा ! आतां मात्र तूं आपला नाश करून घेणार ! हायहाय !

शूर०—त्या ठिकाणीं आह्मीं दोघे एकटेच असूं ! निरंतर वनफलादिकांचा आहार ! अगर साधल्यास क्वचित् मृगयान्न ! अशा रीतीनें आह्मीं त्या ठिकाणीं रहात असतां **शांतिवर्म्यानें** मला उत्तम प्रकारचें धर्मज्ञान, सदाचरणप्रीति, स्वदेशाभिमान व शस्त्रास्त्रविद्या यांचा लाभ करून दिला !

सिंह०—(आपणाशीं) हरहर ! या माझ्या बाळाचा एकेक शब्द कसा माझ्या हृदयाला जणों भाजीतच आंत उतरत आहे !

कासि०—बरें, त्यानें तुझा पिता कोण ह्मणून तुला कांहीं सांगितलें?

शूर०—मी कोण, कोणाचा, येथें कशाकरितां वास करितों, वगैरे गोष्टी मी त्याला पुष्कळदां विचारल्या, परंतु त्याच्या मनांत काय विचार असेल तो असो, त्यानें मला त्याबद्दलचा बिलकुल जबाब दिला नाहीं ! मात्र एक दोन वेळ मीं अतिशय आग्रह केला, त्या वेळीं तो एवढेंच बोलला:-"**शूरसेना** ! तुझा पिता कोण हें कळलें असतां तुझें तुला धन्य वाटण्याचीही कदाचित् पुढें मागें वेळ येईल !"

कासि०—ध्यानांत धर, तूं शपथेवर बोलतो आहेस ! तूं **सिंहवर्म्या**चें नांव कधीं ऐकलें नाहींस ?

शूर०—कोणाचें ? **सिंहवर्म** महाराजांचें ? वाः त्यांच्या नांवाचा आह्मीं नेहमी जपच करितों ह्मटलें असतांही चालेल ! इतकी त्यांची स्तुति **शांतिवर्मजी** वारंवार करीत असतात !

कासि०—(सिंहवर्म्यास) अधमा **सिंहवर्म्या** ! तुझ्या पातकाचा घडा भरत आला ! कारण याच्या सांगण्यावरून प्रत्येक गोष्टीचा संबंध तुझ्याशींच जुळून येत आहे !

शूर०—काय ? **सिंहवर्म** ते हेच !

कासि०—होय ! अधमाधम पातकी अट्टल ढोंगी ते हेच ! त्यांला पाहिजे तर घे पोटभर पाहून !

शूर०—**सिंहवर्म** महाराज ! मी असा शृंखलाबद्ध आहें, तथापि तशा

स्थितींतच आपणास नम्रपणें हें वंदन करतों याचा कृपा करून स्वीकार करावा !

कासि०—अरे नीचा ! तूं अपराधी असें पूर्णपणें शाबीत झालें आहे ! तूं आजपर्यंत मजशीं केलेलें कपटवर्तन संपूर्ण उघडकीस आलें आहे !—अधमा ! आतां करतोस कीं नाहीं कबूल, हा तुझ्या पुढें बंदिवान उभा आहे, हाच त्या तुझ्या नीच **दाहिरा**चा शेवटला वंशज म्हणून ? शहाणा असशील तर मुकाट्यानें खरा खरा प्रकार कबूल कर ! नाहीं तर विनाकारण स्वजनांचा जास्ती जास्ती नाश मात्र करून घेशील ! तूं कबूल केलेंस तर बरें, नाहीं तर मी नांवाचा **कासिम** आहे, या राज्यांतील एकूण एक तरुण पुरुषांची कत्तल करवीन ! कधीं सोडणार नाहीं ! व असें झालें म्हणजे, तो तुझा राजपुत्र कोठें कोनाकोपऱ्यांतही असला, तथापि इतरांबरोबर तोहि बळी पडल्याखेरीज कदापि रहाणार नाहीं ! ज्या ठिकाणीं कपट दिसूं लागलें, त्या ठिकाणीं असेंच वागलें पाहिजे ! **कुसीदा** ! मी हुकूम करतों त्याप्रमाणें ताबडतोब व्यवस्था ठेव !

(दोघे एकीकडे बोलत राहतात.)

सिंह०—(आपणाशीं) हे हृदया ! तूं क्रूर होतें आहेस, तरी तें सत्कार्याकरितांच आहे, यासाठीं हे शोकाश्रु तुला टाकून दिलेच पाहिजेत ! पितृवात्सल्यामुळें तुला कितीही दुःख वाटलें, तरी तें या वेळीं मुकाट्यानें गिळच ! (मोठ्यानें) **अरबा** ! ऐकतोस ?—हायहाय ! याचें तारुण्य-याची मुद्रा-याच्या तोंडचे शब्द-याच्या योगानें माझें धैर्यच नाहींसें होऊन जातें !

कासि०—नीचा ढोंग्या ! ताबडतोब सगळा मजकूर बोलतोस कीं नाहीं ?

सिंह०—हायहाय ! **अरबा** ! तुला काय सांगूं ? याच्याशीं आजपर्यंत जें माझें वर्तन झालें, तें केवळ खऱ्या खऱ्या राजभक्तीनें प्रेरित असेंच होतें, याच्या पलीकडे नव्हतें, तर यांत माझा काय दोष ?

कासि०—(आनंदानें) एकूण तूं हाच तो राजपुत्र म्हणून कबूल करतोस तर ? ओहो ! **कासिमा** ! या वेळीं तुझी धन्यता किती म्हणून वर्णावी ? आज तुझा या संपूर्ण **सिंधुराष्ट्रा**वर जय झाला असून या **वीरोत्तंसा**च्या वधानें तुझीं संपूर्ण भावी भयें विलयास गेलीं ! **कुसीदा** ! पहातोस काय ? या क्षणीं उचल या पोराला, आणि वधस्थानीं नेऊन चांडालांकरवीं याचा शिरच्छेद करीव ! म्हणजे इतःपर भीतीचें म्हणून

कारण उरायला नको! जा तूं! मीहि आतां मंदिरांत जाऊन यथेच्छ मद्योत्सव अनुभवितों! (सेवकांसहवर्तमान जातो.)

सिंह०—अश्रूंनो! आतां खुशाल वहात रहा, ह्मणजे तरी दुःखशोकानें कल्लोलमय होऊन गेलेल्या माझ्या हृदयाचें कांहीं समाधान होईल! हाय हाय!

शूर०—सिंहवर्म महाराज! आपण मजकरितां हा शोक करणें टाकून द्या! मजसारख्याएकट्या अभाग्याचे प्राण जाऊन त्यायोगें जर संपूर्ण राष्ट्राचें कल्याण होत आहे, तर माझे प्राण मी मोठ्या आनंदानें देतों! हा क्षुद्र देह राजवंशाचा असेल असें माझ्या बुद्धीला वाटत नाहीं, तथापि तो तसा आहे हें जर खरें असेल, तर त्याच्या एवढ्या एका साहसाच्या योगें संपूर्ण राष्ट्राचा बचाव व्हावा हें कृत्य लहान सहान काय? तो फार दिवस जगून तरी काय करणार? निरंतर दुःखांत आणि क्लेशांतच त्याचे दिवस जाणार कीं नाहीं? मग त्यापेक्षां हा आतांचा प्राणांत होतो हा काय वाईट?—चलरे मला वधस्थानीं घेऊन चल! (पडदा पडतो.)

———

प्र० ३.—सिंहवर्म्याचें घर.

(सिंहवर्मा एकटाच प्रवेश करितो.)

सिंह०—काय चमत्कार! शूरसेनाचा आवाज अगदीं थेट माझ्या प्रियेच्या वळणावर, आणि मुद्रा तर तीच, यायोगें माझें काळीज कसें द्विधा होतें! परंतु उपाय काय? तो या प्रसंगीं मेलाच पाहिजे! हे अधमा आरबा! या हतभाग्य क्षुद्रजन्म्या बाळावर पाहिजे तितका सूड उगवून घे, तेवढ्यानें जर या संपूर्ण सिंधुदेशच्या राज्यासनाची पुनरपि संस्थापना होणार, तर आपला राजा, आपली भूमाता, व प्रत्यक्ष बुद्धिदाता परमेश्वर, या सर्वांच्या ऋणांतून माझा बाळक मुक्त होतो, एवढाच मी लाभ मानितों!

(धनपाळ येतो.)

धन०—रस्त्यांतून वधस्थानाकडे नेतांना तो तरुण पुरुष आतांच मीं पाहिला, व वीरोत्तंसबाळ तो हाच, असेच ज्याच्या त्याच्या तोंडांतून उद्गार निघत असून, तो राजपुत्र हाच ह्मणून आपण आपल्या तोंडानें कळविल्याचें लोक बोलतात, याचा अर्थ काय बाबा?

सिंह०—बाळा ! आणीक जवळ ये कसा ! बाळा ! याक्षणीं मज ह्मातान्याला दुःखानें कसें चोंहीकडून घेरलें आहे, हें पहातोसना तूं !

धन०—होय पहातों ; पण आपण हाच तो राजपुत्र ह्मणून कबूल करून विनाकारण त्याला मृत्युच्या आधीन केलें हें चांगलें कां ?

सिंह०—वत्सा ! तुला अजून अनुभव नाहीं ! मी तुझा बाप, त्याच्या मस्तकावर कसे वज्रप्राय अनर्थ येऊन पडूं पहात आहेत, याचा मनांत विचार करून पहा, ह्मणजे प्रत्यक्ष तुझेही प्राण धोक्यांत आहेत ह्मणून तुझें तुलाही वाटेल !—बाबारे माझ्यावर का एक वेळ मरणाची पाळी आली, कीं मागून माझ्या पुत्रावरही ती आलीच समज !

धन०—असें जर खरें, तर बाबा ! मला खुशाल मरूं द्या ! त्या सर्वसाक्षी **नारायणा**ची शपथ, जर माझा मृत्यु झाला असतां त्या दुष्ट **कासिमा**चा कोप शांत होतो आहे, तर मी आपले प्राण खुशाल बळी देतों ! यापरतें मला दुसरें कांहीं नको !

सिंह०—वत्सा ! अरे, बोलून चालून तो मुलगा तिन्हाईत, त्याच्याकरितां का तूं आपले प्राण देणार ?

धन०—काय ह्मणतां ? बाबा ! आमचा प्रत्यक्ष राजा तो, त्याला आह्मीं तिन्हाईत समजावें काय ?—बाबा ! तुमच्या बोलण्याचा असा आशय खचित नसेल ! कदाचित् माझी वीरश्री जागृत करण्याकरितां आपण हें भाषण करीत असाल, तर आपणच मला सांगा, ज्या ठिकाणीं देशाभिमान व सत्यप्रीति यांचीच वास्तविक जरूर होती, अशा ठिकाणीं धाडसानें पुढें जाण्यास हा **धनपाळ** कधीं तरी मागें सरला आहे काय ? बाबा ! आपला देश व त्याचें स्वातंत्र्य यांकरितां लढण्याची वेळ आली असतां त्यावेळीं यःकश्चित् मृत्यूला भिऊन पाऊल परत घेणें हें कृत्य परम अधम नीचाचें असें नाहीं का आपल्याला वाटत ? बाबा ! मी तरी निदान असेंच समजतों, व याकरितां आपले प्राण आनंदानें अर्पण करितों !

सिंह०—किती प्रौढ हें भाषण ! तथापि बाळा ! या भाषणाचा लवमात्रही उपयोग होण्याची आशा राहिली नाहीं ! मी त्या दुष्ट **अरबाला** पुरा ओळखतों ! या वेळीं शांतवृत्ति धारण केल्याशिवाय परिणाम नाहीं, समजलास ?

धन०—बाबा ! आपण हें भलतेंच काय प्रतिपादन करतां ? आपण जर नुसती इच्छा प्रदर्शित केली, तर या **सिंधुभूमी**तील प्रत्येक प्रामा-

णिक मनुष्य अद्यापि हातीं तरवार घेऊन उठेल, व राजवाड्यांत कडेकोट बंदोबस्त असला, तरी त्याची शिबंदी फोडून वाड्यांत शिरून त्या दुष्टाचा अंत करूं शकेल! यदा कदाचित् हा यत्न फसला, व आज इतके लक्षशः शूर लोक मेले त्यांच्याच भरतीला आणखीही लोक गेले, तथापि ते वीराच्या मृत्यूनेंच मरतील यांत संशय नाहीं! देशमातेचा अंत होण्याचा समय आला असतां भागूबाईप्रमाणें जिवंत राहून अब्रू मळविण्यापेक्षां तिच्याबरोबरच आपलेंही देहावसान करून घेणें यांतच काय तें खरें भूषण आहे! **वीरोत्तंस** महाराजांचा जर करितां नाश होऊं दिला, तर पुनरपि ह्मणून या देशानें वर डोकें काढायलाच नको आहे! तो जिवंत असला, तरच काय ती या देशाला पुढेमागें तरी स्वातंत्र्य मिळूं शकण्याची आशा! नाहीं तर हा देश कायमचा दासत्वांत बुडून जाऊन जिकडे पहावें तिकडे जारण, मारण, जुलूम व झोटिंग पाच्छाई यांशिवाय दुसरें कधींच कांहीं असणार नाहीं!

सिंह०—बाळा **धनपाळा** ही तुझी वीरोक्ति ऐकूनच जिवाचें समाधान होतें! ये बाळा! मला एकवार कडकडून भेट!—बाळा! इतका वेळ मी तुजपाशीं खरा प्रकार बोललों नाहीं, पण आतां बोलतों,—**वीरोत्तंस** महाराजांचें रक्षण अद्यापि त्यांचा हा दीन सेवक करीत असून ते अगदीं खुशाल आहेत! त्यांना काडीमात्र भिण्याचें कारण नाहीं!

धन०—एकूण तर हा कैद झालेला तरुण पुरुष खरा राजपुत्र नव्हे?

सिंह०—तो कोणीकडे कोना कोंपऱ्यांत जन्मलेला, त्याच्या मरणानें देशाचें थोडकेंच नुकसान होणार आहे?

धन०—तरी पण त्याच्या त्या तरुणवयाकडे पहातां त्याला अकालीं मरण येऊं देणें ह्मणजे मला कसेंसेंच वाटतें! आणखी दुसरी एक गोष्ट माझ्या मनाला भासली आहे—कदाचित् माझी समजूत चुकीचीही असेल—परंतु त्याचा तोंडवळा कायसासा माझ्या आईच्या तोंडवळ्यासारखा मला वाटतो!

सिंह०—(आपणाशीं) हरहर! या बाळाचे हे शब्द तर माझ्या हृदयास असह्य डागच देताहेत! हायहाय!

धन०—बरें तें एक राहिलें, तरी पण आपले खरे **वीरोत्तंस** महाराज ते कुठेंसे आहेत? मला खचित वाटतें, त्यांना जर कळेल कीं आपल्याकरितां हा निरपराधी पुरुष फुकट मारला जात आहे तर ते त्याला खचित मरूं देणार नाहींत!

सिंह॰—वीरोत्तंस महाराज कुठें आहेत हें जाणण्याविषयीं इतक्यांतच खटपट करूं नको! कारण या क्षणीं त्या दुष्ट कासिमाचा सूड उगविण्याबद्दलच्या एका व्यूहाची घटना चालू आहे ती मी तुला सांगतों. ही घटना आज केक वर्षें मी करतों आहे, पण त्याची आज संधि आली! फार काय सांगूं? अगदीं या-या-क्षणीं देखील त्या दुष्ट कासिमाचा निःपात करण्याच्या तजविजी चालू आहेत!

धन॰—कसें ह्मणतां बाबा! त्या दुष्टाचा निःपात?

सिंह॰—थांब, तुला सर्व हकीकत सांगतों. त्या दुष्टानें आज प्रातःकाळीं ज्यावेळीं आपलें सैन्य नगराबाहेर नेलें, व त्याबरोबरच या नगरांतील तरुण लोकांसही बाहेर काढीत चालला, त्या वेळीं संधि साधून कित्येक निवडक असामींस गांठून मीं त्यांचीं मनें वळविलीं, व त्यांचा सर्वांचा यावेळीं असा विचार ठरला आहे कीं आजच्या या लढाईमध्यें जय पावलेला मदोन्मत्त दुष्ट तो कासिम चाकरमाणसांसुद्धां रात्रीं यथेच्छ मद्यपानानें धुंद होऊन जाऊन मेल्याप्रमाणें पडला, ह्मणजे ती संधि साधून राजवाड्यावर एकदम हल्ला करायचा, व ज्याप्रमाणें एकाएकीं मेघगर्जना, पर्जन्य, व प्रचंड विद्युत्पात यांच्या योगानें चोंहीकडे दाणादाण उडून जावी, त्याप्रमाणें राजवाड्यांतील शत्रूच्या लोकांची दाणादाण करून टाकायची!

धन॰—वाहवा! बाबा! हें सर्व कृत्य—

सिंह॰—बाळा! आतां वेळ घालवीत बसूं नको! एकदम देवळांत जाऊन माझे मित्र वक्रदंष्ट्र व सुधन्वा हे देवळाच्या गाभाऱ्यांत अंधारांत लपून बसले असतील त्यांना धैर्य व उत्साह हीं न सोडण्याविषयीं सांगून असेंही सांग, कीं या सिंहवर्म्यांच्या निश्चयांत ह्मणून कदापि अंतर पाडणें होणार नाहीं!

(पडद्यांत सुलोचनेचा शब्द ऐकूं येतो.)

सुलो॰—कोण हें राक्षसी कृत्य? आणखी प्राणनाथांच्याच हातून हें झालें ह्मणतां? बोला! मला नाहीं खरें वाटत! ही मी त्यांनाच जाऊन विचारतें.

सिंह॰—काय! ही प्रियाच बोलते? धनपाळा! यावेळीं जा तूं, आणि मी सांगितल्याप्रमाणें वर्तन कर! (धनपाळ जातो) (पडद्याकडे पाहून) हरहर! काय ही इची भयंकर स्थिति झाली आहे! अत्यंत वेग-

वान् असा झंझावातही इच्या या आवेगामुळें कंप पावणाऱ्या देहापुढें कांहींच नाहीं! हिला मीं केलेला निश्चय कळला असून निराश हो-त्साती ही पुत्राचे प्राण वांचवा म्हणून म्हणण्यास येत आहे! शिवशिव!

(सुलोचना येते.)

सुलो०—प्राणनाथ! मी ऐकतें हें खरेंच काय? एकूण आपण दया, माया, हृदयांतून चट सारीं काढून टाकिलीं? प्राणनाथ! जो तो आपण अमानुष कृत्य केलें म्हणतो, त्याप्रमाणें आपण खरोखर अमानुष बन-लां काय?

सिंह०—प्रिये, **सुलोचने**! या दग्ध हृदयाला अगोदरच खोल व असह्य जखमा झाल्या आहेत, त्या या तुझ्या भाषणानें जास्ती नको गे करूं? आधींच माझ्या या जीवात्म्याला लक्षशः वेदना होत आहेत, त्या रूपा करून नको वाढवूं!

सुलो०—**शांतिवर्म** भावोजींची आणि माझी गांठ पडली होती, त्यांनीं तुमच्या मनांतला एकूण एक घातुक विचार मला सांगितला!

सिंह०—माझ्यानें तुजजवळ बोलवत नाहीं?

सुलो०—प्राणनाथ! आपण आणखी कितीही शोक केलात, तरी तो मला वरकरणीच वाटतो! अशा खोटसाळ शब्दांनीं आपणाला वाटतें, मातृप्रेम दडून राहील? कधीं रहाणार नाहीं! तुमचें हें कृत्य ऐ-कल्यापासून मला अगदीं वेडावल्यासारखें होऊं लागलें आहे! माझ्या पुत्राचा बचाव न होईल, तर माझ्या आरोळ्या वर आकाशमंडपाला जाऊन भेदीत रहातील! हें केंस मुळासकट उपटूं लागून मी आपली छाती बडवून घेईन, व स्त्रीपुरुषें हें सर्व नातें विसरून जाऊन तुमचें आणि माझें जीवन उभयतांसही असह्य करून सोडीन! तुमचें माझें कधीं पटायचें नाहीं! निरंतर भांडणें, शोक, काळजी, पश्चात्ताप हींच तुमच्या व माझ्या हृदयांत खिळून राहतील!—

सिंह०—प्रिये! आजपर्यंत गृहिणीधर्म जिनें लेशमात्र सोडिला नाहीं, त्या तुला आज काय वेड लागलें आहे हें?—प्रिये! तुला एकदा सांगितलेंना, माझें दुःख विनाकारण दुणावूं नको म्हणून? मग असें कसें बरें करतेस?

सुलो०—मला हें तें कांहीं समजत नाहीं! माझा प्रियपुत्र मला परत आणून द्या. नाहीं तर तुम्हांला मी त्या **कासिमा**पेक्षांही वाईट समजेन! प्राणनाथ! यावेळीं माझा अंतरात्माच माझ्या स्वाधीन कसा

तो नाहीं ! बोला ! माझा बाळ मला तुम्हीं परत आणून देतां कीं नाहीं ! मला तो याक्षणीं मिळालाच पाहिजे ! त्याला केव्हां कडकडून मिठी घालीन असें मला झालें आहे !

सिंह०—माझें प्रेम त्या बाळावर खरोखरी किती आहे हें त्या सर्वसाक्षी परमेश्वराला ठाऊक आहे ! तथापि काय करावें ? प्रजाधर्माला जागणें हें पहिलें कर्तव्य, यापुढें माझा इलाज नाहीं ! या हतभाग्य देशाच्या संरक्षणार्थ कुटुंबांतील अल्पस्वल्प व्यक्तीवरील प्रेमही झुगारून द्यावेंच लागतें ! कारण काय म्हणशील, मी त्या बाळकाचा पिता होण्याच्यापूर्वीपासूनच या राजवंशाची प्रजा होतों ! तेव्हां प्रजाधर्मच मला अगोदर संभाळला पाहिजे !

सुलो०—महाराज ! आपण या वेळीं केवळ राक्षसच बनलां आहां! आपल्या अंतःकरणांत दयेचा किंवा प्रेमाचा वास कसा तो राहिला नाहीं ! आपण असें निर्दय व्हावें एवढ्याकरितांच का आपला आणि माझा विवाह झाला ? आपणावर या अबलेनें निष्कपट प्रेम ठेविलें, व आपणही तिला निरंतर प्रेमाचींच आश्वासनें देत गेलां, त्यांचा अखेर हाच का परिणाम ? निर्दया ! मजकडे नीट रेंखून पहा, आणि माझें हें कृश झालेलें शरीर, निस्तेज झालेले हे नेत्र, तुमच्याचकरितां दुःखानळानें कोमेजून गेलेलें हें यौवनकुसुम, यांच्यामुळेंच का तुमचें मजवरील प्रेम उडालें हें मला सांगा !

सिंह०—प्रिये ! हे असे कठोर वाग्बाण सोडून माझें हृदय कां बरें विनाकारण विद्ध करतेस ?

सुलो०—हाय हाय रे बाळा ! या आईनें तुला आपल्या कंठाशीं आवळून धरिलें, तें तुझ्या अंगांतून होणारा रक्तपात बघण्याकरितांच कारे ? बाळा ! एवढ्याकरितांच कारे तूं परत स्वदेशीं आलास ? हायहाय! बाळा ! अरे ! तुला या तुझ्या जननीनें अगदीं बाळपणींच वनवासांत पाठविलें तें एवढ्याचकरितां कायरे ? बाळा !—या तुझ्या अल्पवयांत विजयश्री मिळविण्याच्या हौसेनें तूं असल्या बिकट प्रसंगांत येऊन पडावेंस, आणखी तशा प्रसंगीं तुझ्या निर्दय पित्याच्या क्रौर्यामुळेंच तुजवर प्राणांताचा प्रसंग यावा काय ? प्राणनाथ ! केवढें अघोर कृत्य हें ! या बाळाला आपणच जनन देऊन आपणच त्याचा अंत करणार काय ? निर्दयपणें त्याजवर शस्त्र उचला म्हणणार आपणच ? हाय हाय ! देवा नारायणा ! या दीन हतभाग्य जननीवर केवढा घंट हा प्रसंग !

प्राणनाथ ! या वेळीं मी रागानें बोलत नाहीं ! तरी पण प्रत्यक्ष जननी-च्या अंकावरून तिच्या बालकाला कोणीं ओढून नेऊं लागलें असतां तिच्या बिचारीच्या हृदयाला किती वाईट वाटावें, व तिच्या कोमल अंतःकरणाला कसे डाग बसावेत, याचा आपणच विचार करा !

सिंह०—तूं ह्मणतेस या सर्व गोष्टी खऱ्या, तथापि विचारबुद्धि सोडून आपल्या जीवाचें दुःख वेड्यासारखें कां बरें दुणावून घेतेस ? तुझें ह्मणणें व्यर्थ आहे ! आपला बालक या प्रसंगीं बळी पडलाच पाहिजे !

सुलो०—काय ? बळी पडलाच पाहिजे ? ही गोष्ट कध्धीं व्हायची नाहीं ! अशी गोष्ट होण्यापेक्षां–पण–पण–प्राणनाथ ! दुःखावेगानें निराश झालेल्या मातृहृदयास अधिक दुःख कां बरें देतां ?–महाराज ! मातेचें हृदय कसें असावें याची परीक्षा अद्याप आपण पाहिली नाहीं ! ती जर पहाल तर आपणालाही खरोखरी भीतीच वाटेल !

सिंह०—या जीवात्म्याला भीति हा शब्दच मुळीं माहीत नाहीं ! तथापि तुझ्या आचरणानें आपला वचनभंग होणार याचें मात्र भय वाटतें आहे !–**सुलोचने** ! एकूण तूं आपण वाहिलेल्या आणाशपथा सर्व मोडणार अं ?–खुशाल मोड ! विश्वासघातीपणाचा डाग लावून घेऊन या देहाच्या रक्तानेंही आपले हात खुशाल घे विटाळून ! आणखी हूं–आपल्या त्या परमपूज्य राजवंशाच्या पुनरुद्धरणाचा तो दिव्य व्यूह–त्यालाही विघ्नकर्ती हो !—

सुलो०—उंः–परम पूज्य राजवंश ! प्राणनाथ ! आपण कसल्या भ्रमांत पडलां आहां हे ? सर्व मनुष्यमात्र येथून तेथून सारखे ! एकाच मृत्तिकेनें घडलेले ! असें नसतें तर अत्यंत नीच प्रजाजनांबरोबर त्यांच्याही देहाचें अवसान कां व्हावें ? यमाचे ते दूत पुढें येऊन उभे राहिले असतां राव आणि रंक यांमध्यें तो कोणता भेद राहिला ? सर्वांबरोबर तेही लयास गेलेच कीं नाहींत ?–उंः—परम पूज्य !–प्राणनाथ ! पण राजांना परम पूज्य मानिलें कोणीं ? आपण माणसांनींच कीं नाहीं ?–मग प्रत्यक्ष मातृप्रेमावरच धाड येऊन पडण्याची वेळ आली असतां त्या मनुष्यकृतीला मी काय ह्मणून जुमानावें ? राजेलोक कांहीं ईश्वरापासून सनद घेऊन आलेले नसतात, मग त्यांच्याकरितां आई, बाप आणि अपत्य या परमेश्वरनिर्मित संबंधांची काय ह्मणून उपेक्षा करावी ?

सिंह०—**सुलोचने** !.फार चांगलें बोलायला शिकलीस ! आजपर्यंत या देहानें तुजवर प्रेम ठेविलें, व तसेंही कांहीं वेळपर्यंत त्याच्यावर परत

प्रेम होतें, त्या दोहींचाही शेवट हा असा केलास, फार चांगलें केलेंस! आजपर्यंत माझेंच मन वेडें, त्याला जो कांहीं सद्गुण ह्मणून वाटत असे, तो त्यानें तुला अनेक प्रकारें शिकविण्याचा यत्न केला, व तूंही तो आनंदानें शिकत होतीस असें माझ्या मनाला वेडेपणामुळें वाटत होतें! परंतु इतःपर त्याची तूं लवमात्र परवा न करितां, खुशाल या वेळेस निघून त्या कासिमाकडे जा, आणि त्याला ही भयंकर गुप्त गोष्ट कळीव! ह्मणजे या देशच्या राजवंशाचा अखेरचा विच्छेद झालेला पाहून तुझे डोळे चांगले निवतील! तुझा पुत्र तुला आलिंगावयास सांपडून त्यालाही निर्लज्जपणें व अब्रूची चहाड गमावून विकत घेतलेल्या आयुष्याचा दास्यतेंत राहून चांगला व्यय करण्यास मिळेल! एवढेंच नव्हे, तर आजपर्यंत मजकरितां निरंतर दुःखच करीत राहिल्यामुळें जे नेत्र निस्तेज व अंधुक झाले आहेत, ते नेत्र त्या राजकुलक्षयकर्त्या अधम कासिमाच्या सुहास्य वदनाकडे पाहून आनंदानें पुनरपि प्रदीप्त होतील! जा, खुशाल चालती हो कशी!

सुलो०—प्राणनाथ! या **सुलोचनेच्या** प्रेमाची आपण हीच का परीक्षा केलीत! माझी परीक्षाच पहावयाची असली, तर **वीरोत्तंस** महाराजांचे प्राण वांचविण्याकरितां मला पाहिजे त्यापुढें नेऊन उभी करा, न् मी त्या ठिकाणीं आपले स्वतःचे प्राण द्यायला यत्किंचित तरी डगतें कीं काय तें पहा! परंतु **वीरोत्तंस** महाराजांबरोबर माझ्या **शूरसेन**बाळाचेंही प्राण वांचवा! तेवढे जर वांचवाल, तर दुसरा कोणता कसाही प्रसंग आला तरी आपणाप्रमाणेंच माझ्यांही अंगीं धैर्यादि गुण पूर्णपणें वास करीत आहेत असेंच आपणास आढळून येईल!

सिंह०-हें जर खरें आहे, तर फार तर एकवेळ आपल्या मनावर जुलूम कर, आणि आजपर्यंत या जगांत ज्या वीरपत्नी ह्मणून गाजल्या त्यांच्याप्रमाणें आपलीही कीर्ति अजरामर कर पाहूं! तूं ज्ञातीच आहेस, तेव्हां तुला सांगितलेंच पाहिजे असा कांहीं प्रकार नाहीं! तथापि सांगतों! तुला **श्रियाळपत्नी चांगुणा** माहितच आहे, तिनें सत्वपालनार्थ आपल्या पुत्राचेंही कंडन केलें! **कृष्णब्राह्मणाच्या** वचनास गुंतून **मयूरध्वज** राजा आपला पुत्र जो **ताम्रध्वज** त्याचें शिरही चिरण्यास तयार झाला!—तेव्हां यावरून तूं एवढें पक्कें समज कीं, साक्षात् परमार्थ व परहित साधण्याकरितां पुत्रप्रेमासारखी व्यक्तिविशेषावरील प्रेमेंही झुगारून देणें हाच खरा पुरुषार्थ!, व निरंतर लोकस्तवास पात्र होणारे ते जन असेच!

सुलो०—प्राणनाथ! आपण ह्मणतां त्या गोष्टी मला ठाऊक आहेत, तथापि पुत्रप्रेमापुढें मला त्या कबूल करतां येत नाहींत! वीरोत्तंस महाराजांचे प्राण रक्षण करण्याची मीं शपथ घेतली आहे, तथापि प्रत्यक्ष मातेनें आपल्या पुत्राला मरूं द्यावें हें मला कसेंसेंच अमानुष वाटतें!—काय? पुत्राला आणि मरूं द्यावें? धिक्कार असो! ही गोष्ट मनांत येऊन माझ्या मस्तकांत या ठिकाणी एकदम सण्ण होतें, व मी वेडी बनतें!—हायहाय! अहो, पाहतां काय? हे बघा ते दुष्ट माझ्या बाळाला पकडून नेत आहेत!—अरे देवा! त्याला वधस्तंभाशीं बांधिलें देखील! आणखी त्याच्यावर त्याचे प्रत्यक्ष जनकच घाव—!—हात आटोपा! प्राणनाथ! हात आटोपा!—देवा!—कसूचा हात आटोपतात! माझा बाळ मेला देखील! हाय हाय! (मूर्छा येऊन पडूं लागते. सिंहवर्मा तीस सांवरून धरितो.)

सिंह०—हरहर! काय हा दुःखावेग! हिला मूर्छा आली आहे, तथापि सर्वांग पहा कसें थरथर कांपत आहे! आधींच दुःखानें शक्ति गळलेली, आणखी त्यांत हा प्रसंग!—कोण आहे तिकडे? दासींनों! धांवा धांवा! (कांहीं दासी येतात.) हिला आंत नेऊन नीट उपचार करा!—थांबा! ही हळू हळू सावध होतेसें वाटतें! घाई नका करूं! अशीच आंत नेऊन निजवा आणि वारा घाला!

दासी—आज्ञा. (सुलोचनेस संभाळून घेऊन जातात.)

सिंह०—हे सर्वांतर्यामी दयाघन प्रभो! ह्या हतभाग्य ताताची आपल्या पुत्राकरितां होत असलेली दुःस्थिति तूंच पहातो आहेस! परमेश्वरा! तूं विश्वाधार विश्वचालक आहेस, याकरितां या ज्ञातान्याच्या जीवाला धैर्य देऊन त्याचें सन्मार्गापासून पाऊल ढळूं देऊं नको! व सर्व सद्गुणांचें सार जी स्वदेशनिष्ठा, तिचें चिरकाल अवलंबन करून देशाच्या शत्रूंचा एकदम निःपात करण्याचें सामर्थ्य त्यास दे! [जातो.]

अंक ३.

प्र० १.—श्रीमुक्तेश्वराचें देवालय, व पुढील सभामंडप.

(शांतिवर्मा येतो.)

शांति०—अहाहा! हेंच तें देऊळ व त्याचा सभामंडप! व ही त्याच्या सभोंवतींची बाग! हरहर! आमचे राजे साहेब जिवंत होते, त्या

वेळची त्याचा शोभा काय वर्णावी ? सदासर्वकाळ भक्तजनांची गजबज राहून वेदघोष कधींही खळत नसे ! या बागेंत संपूर्ण नगरवासी नरनारी विश्रांति घेत असतां जागजागीं भजनांची व पुराणांची गर्दी दृष्टीस पडे ! देवळांत निरंतर घंटानाद होत असून तो संपूर्ण जनांस इहपर कर्तव्याचें नेहमी स्मरण देत असे ! ती स्थिति व ते सुखाचे आणि शांततेचे दिवस सर्व निघून जाऊन सांप्रत काय ही दुःस्थिति प्राप्त झाली आहे ! देवळाला नवीन कांहीं शोभा आणण्याची गोष्ट तर एकीकडेच राहिली, परंतु या दुष्ट **कासिमा**च्या धाकामुळें पडक्या ठिकाणी-चा जीर्णोद्धारही होत नाहीं ! नांवाला मात्र देऊळ, परंतु पूर्वीच्या गर्दीचें आतां नांवही नाहीं ! बागेंत व देवळांत जिकडे तिकडे सामसूम असून सर्वत्र अनास्थेचेंच राज्य दिसत आहे ! हरहर ! असो; अशी जागाच पण आमच्या सारख्यांना उपयोगीं ! **सिंहवर्मा** व त्याची मित्रमंडळी या ठिकाणींच जमावयाची आहे ! याकरितां अति दर्शन घेऊन त्यांची वाट पहात बसावें ! (कांहीं पुढें जाऊन) काय ? आमचे महाराज जिवंत असतां त्या देशाच्या संपूर्ण राजवंशाच्या तसबिरी येथें लाविलेल्या होत्या, त्या अद्यापि इथें आहेत !—तरी पण काय त्यांची ही अवस्था ! त्यांच्यावर आज हा वीस वर्षांचा मळ पडला असून वर लक्षावधि कोळिष्टकें चिकटलीं आहेत ! हरहर !—आं ? हा दीर्घ उसासा कोठून बरें ऐकूं येतो ? काय ? गाभाऱ्यांतून ? हा कोणाचा असावा बरें ? अथवा, विचार कशाचा ? आमच्या सारखाच कोणी तरी देशमातेच्या दुःखामुळें डागलेला प्राणि असेल !—अरे वः, हा तर माझा मित्र **सिंहवर्मा** !

(सिंहवर्मा येतो.)

सिंह०—सख्या **शांतिवर्म्या** ! ये मला आलिंगन दे ! तुझे मजवर जे अनंत उपकार झाले आहेत त्यांचें मला वर्णनही करतां येत नाहीं ! मी याठिकाणीं तुझ्या अगोदर येऊन तुझीच वाट पहात होतों ! त्या दुष्ट **कासिमानें** आपल्या थोरल्या महाराजांचा याच देवळाच्या गाभाऱ्यांत शिरून वध केला, त्या जागेचें प्रत्यहीं एकवार तरी चुंबन घेण्याचा व ती आपल्या दुःखाश्रूंनीं न्हाणण्याचा माझा नियम आहे, त्याप्रमाणें चुंबन घेतलें, व बाहेर पडलों !—बरें, तुला **वक्रदंष्ट्र** किंवा कोणी आढळलें ?

शांति०—तुझ्या सांगण्याप्रमाणें त्यांची माझी गाभाऱ्यांत गांठ पडायची, परंतु तसें न होतां, माझी व **वक्रदंष्ट्राची** बागेंत गांठ पडली ! तोही बिचारा तुमच्या माझ्याप्रमाणेंच एकीकडे दुःख करतांना

मला आढळला! एवढेंच नव्हे; तर तो निराशासागरांत बुडालासाही मला वाटला!

सिंह०—त्याला गैरोत्तंतावद्दल कांहीं मजकूर तुझ्या तोंडून कळला आहे वाटतें?

शांति०—भलतेंच! मित्रा! तुझ्या आज्ञेशिवाय मीं तो कसा कळवीन?

सिंह०—शाबास! मित्रा! तुझ्या विश्वासुकपणाबद्दल माझी पूर्ण खातरी आहे!—पण हे पहा आलेच!

(वक्रदंष्ट्र, सुधंगा, व इतर येतात.)

सिंह०—शूर मित्रहो! तुह्मीं असे म्लानवदनसे दिसतां?

वक्र०—सख्या सिंहवर्म्या! काय सांगूं? घात झाला! स्वातंत्र्यप्राप्तीविषयीं आमचा यत्न अगदीं मनोराज्याप्रमाणेंच विफल झाला! फार काय सांगावें? प्रत्यक्ष परमेश्वरही सद्गुण व सद्धर्म यांचा पक्ष सोडून त्या दुर्वृत्त, विधर्मी मुसंड्याच्याच पक्षास मिळाला!

सिंह०—मित्रहो! तुह्मीं प्रत्यक्ष मूर्तिमंत शौर्याचेच अवतार, असें असतां असे उदासीनतेच्या आधीन होतां याला काय ह्मणावें? मोठ्या भयंकर वादळानेंही हृदयाद्रि डळमळायचा नाहीं अशी तुमची योग्यता असतां यःकश्चित् वृक्षाप्रमाणें तुह्मीं कंपित होतां हें काय?

वक्र०—मित्रा! त्या दुष्टाच्या हातीं सांपडलेला शेवटला राजवंशांकुर जर आह्मांला परत मिळेल, तर आह्मीं प्रत्यक्ष मृत्यूपुढेंही हंसत राहून, मरावयाची पाळी आली तरीही ती मोठ्या आनंदानें कबूल करूं!

सिंह०—काय ह्मणतां? तो राजपुत्र तुह्मांमध्यें असला, तर त्याच्यायोगानें तुमच्या चित्तांत अधिक धैर्य व उत्साह हीं निपजतील?

वक्र०—यांत काय संशय! तो राजपुत्र जर आमच्या जवळ असेल, तर आजच्या या रात्रीपुढें कासिमाचें या पृथ्वीतलावर नांव देखील उरूं देणार नाहीं! मग आणीक तें काय!

इतर—आह्मांला दुसरें कांहीं नको! तो राजपुत्र जवळ असेल, तर त्या अरबाचीं या क्षणीं शंभर वर्षेंच भरलीं असेंच समजा!

सिंह०—शाबास! शाबास मित्र हो! तुमचा हा दृढ निश्चय पाहून चित्तास परम आल्हाद होतो! व हें जर खरें, तर तुह्मीं असेंच निःसंशय

समजा कीं, हा जो राजपुत्र ह्मणून पकडला आहे तो कांहीं खरा वीरोत्तंस बाळ नव्हे!

वक्र० व इतर—काय काय? हा वीरोत्तंसबाळ नव्हे ह्मणतां?

सिंह०—निःसंशय नव्हे! त्याला त्याच्या स्वरूपानें हें जगत् अद्यापि ओळखीत नाहीं, एवढेंच नव्हे, तर त्याचें त्यालाही आपण अमुक ह्मणून माहित नाहीं! व अशा स्थितींतच तो तुह्मांमध्यें खुशाल संचारही करतो!

वक्र०—परमेश्वरा! धन्य आहेस! धन्य!

सिंह०—फार तर काय? आजच्या रात्रींच्या रात्रींत तो त्या दुष्टाचा नाश करून विजयश्रीनें मंडित होईल! एवढेंच नव्हे, तर तुह्मां आह्मांला व या संपूर्ण देशालाही त्या दुष्टाच्या दास्यत्वांतून आपल्या प्रभावानें मुक्त करीलच करील!

वक्र०—काय? ह्मणतां काय? या इतक्या गोष्टी आज होणार ह्मणतां? परमेश्वरा! तुझी लीला अगाध आहे!

सिंह०—इतक्याही गोष्टी आज निःसंशय होणार! व एवढेंचसें काय, ही चालू घटका संपायच्या आंतच संपूर्ण सिंधुदेशाचा राजा होणारा तो प्रिय बाळ तुमच्या आमच्या मंडळांतही असेल! (गाभाऱ्याकडे पाहून) आंत कोण आहे? मी सिंहवर्मा हांक मारतों आहें!—(परत वळून) मित्रहो! तुह्मीं अगदीं आश्चर्यानें खिळून गेलांसें दिसतां, पण आपली उत्साहबुद्धि संभाळून धरून, पुढील कर्तव्याला मात्र नीट जागा, तरच जी कधीं न घडून येणारी गोष्ट आज घडून येणार आहे तिचें सार्थक होईल!

(गाभाऱ्यांतून धनपाळ बाहेर येतो.)

धन०—काय चमत्कार! मी गाभाऱ्यांत देवापुढें साष्टांग नमस्कार घालीत असतां माझ्या पायांखालची जमीन एकदम दरदरून हलल्याचा मला भास झाला! व आंतल्या त्या राजवंशाच्या तसबिरींकडे पाहूं लागलों असतां त्यांजवरील मळ खालीं पडून त्यांतील चित्रेंही सप्रेम करुण मुद्रेनें मजकडे पहात असल्याचा मला भास होतो आहे, इतक्यांत त्यांचीं अंगें थरारूं लागून त्या थरारण्याच्या भरांत त्यांच्या मुद्रेंत क्रोधाचाही आविर्भाव मला वाटला! पुढें काय प्रकार होणार असेल तो असो; परंतु माझ्या चित्ताची व मी जिकडे जिकडे ह्मणून पहातों तिकडे तिकडे वस्तुमात्राची स्थिति अवलोकन करून, कांहीं तरी अद्भुत प्रसंग गुदरणार असेंच दिसत आहे!

सिंह०—वत्सा **धनपाळा**! तूं ह्मणतोस तसाच अद्भुत प्रसंग घडून येण्याचीच वेळ सांप्रत जवळ येत आहे! प्रत्यक्ष न्यायदेवताच या वेळीं आपला न्यायाचा तराजू हातीं घेऊन **वीरोत्तंस**बाळ आणि तो दुष्ट **कासिम** यांचा न्याय करण्याकरितां येत आहे, व तिजसभोंवती यक्ष, गंधर्व, किन्नर इत्यादि जमले असून ते आनंदगायन करण्याकरितां तिच्या आज्ञेची वाट पहात आहेत! (भिंतीस टांगलेलें एक चित्र हलू हलू उलगडतो.) बाळा **धनपाळा**! तूं हें चित्र पाहिलें आहेस?

धन०—होय बाबा! हें चित्र मीं लक्ष लावून पाहिलें आहे, परंतु यांत मला कांहींच कळत नाहीं! या चित्रांतील मूर्ति अंधारांत असल्याप्रमाणें काढल्या आहेत, त्यांचा मीं काय अर्थ समजावा?

सिंह०—बाळा! सहस्ररश्मि सूर्य ज्याप्रमाणें अंधकाराचा नाश करितो, त्याप्रमाणेंच माझ्या मुखांतून निघणारे उद्गार या चित्रांत दिसणाऱ्या मूर्तींबद्दलचा अंधार नाहींसा करून टाकतील! पहा! या ठिकाणीं आपल्या **सिंधुदेशास** त्या दुष्ट **अरबानें** जिंकल्याचा प्रकार दाखविला आहे! हा पहा पुढें त्या प्रबळ **सिंधु**राजाचा.शेवटला वंशांकुर दाखविला आहे! हा पहा आपल्या महाप्रतापी **सोमदत्त** महाराजांचा आज्ञांकित मानकरी त्या बाळाला आपल्या स्वतःच्या पत्नीकडे घेऊन चालला आहे! कशाकरितां ह्मणशील, तर त्या माउलीनें त्या बाळकाला गुप्तपणें नीचावस्थेंत ठेवून त्याचें संगोपन करावें ह्मणून! तसाच हा पहा त्या मानकऱ्याचा स्वतःचा बाळक घरून काढून बाहेर दूर देशीं एकांत स्थलीं पोंचविला जात आहे! या पोंचविण्याचा हेतु इतकाच कीं, जर कदाचित् पुढें मागें न जाणों त्या दुष्ट **अरबाला** **वीरोत्तंस**बाळ जिवंत असल्याविषयीं संशय आला, तर त्या राजबिंडयाचे प्राण बचावले जाऊन त्याचे ऐवजीं या बाळकाचे प्राण खर्ची पडावे, व या युक्तीनें त्या दुष्टाचे घातक हेतु सर्व विफल व्हावेत!

धन०—बाबा! आपल्या तोंडचा हा वृत्तांत ऐकूनच मी विस्मयानें कसा अगदीं थक्क होऊन जात आहें, व त्या विस्मयाच्या भरांत माझ्या एकूणएक देहवृत्तिच स्तंभित होऊं पहात आहेत!

सिंह०—हो, असें ह्मण, किंवा याहूनही वास्तविकदृष्टया तुझी कल्पनाशक्तिच तुजमध्यें प्रज्वलित होऊन तीच तुझ्या अंतःकरणांतील उत्कंठा वाढवीत आहे असेंही ह्मण!

धन०—आपण अगदीं सत्य सत्य बोललां! ईश्वरसाक्ष सांगतों, या

वेळीं कांहीं विलक्षण आणि अननुभूतपूर्व असा विकार माझ्या मनांत उचंबळूं लागून माझ्या नेत्रांपुढें नाहींनाहींत तसले विलक्षण तर्क एका-मागून एक उभे राहूं लागत आहेत ! अहाहा ! बाबा ! या वेळची मा-झ्या मनाची स्थिति तुह्मांला काय सांगूं ? त्या दुष्टाचा निःपात केव्हां होतो असें या हृदयाला वाटूं लागलें आहे ! बाबा ! तुह्मांला खचित सांगतों, आज मध्यरात्र झाली कीं ही तरवार उपसून त्या दुष्टाचे प्राण मी क्षणमात्रही राहूं देणार नाहीं !

सिंह०—काय ह्मणतोस ! तूं त्या दुष्टाचे प्राण घेशील !

धन०—बाबा ! या विषयीं आपण यत्किंचितही संशय मनांत आणूं नये ! माझे शब्द तो सर्वांतर्यामी प्रभु ऐकतो आहे ! त्याचीच शपथ घेऊन सांगतों कीं, माझ्या शब्दांमध्यें काडीमात्र अंतर पडणार नाहीं ! तसेंच या दुष्टानें जो राजवंश धुळीस मिळविला, व आजही जे लोक त्याच्या तडाक्यांत सांपडून कैदेंत गेले आहेत, त्यांचीही शपथ घेऊन मी हेंच सांगतों !

सिंह०—चिंता नाहीं ! **धनपाळा** ! ही गोष्ट ज्यावेळीं होईल, त्यावेळीं तूं त्या दुष्टाला असेंच बजावून सांग, कीं तुझा घात तो राजपुत्रच स्वतः घेऊन करीत आहे !

धन०—बाबा ! त्या राजपुत्राला या दुष्टानें अनन्वित हाल सोसाव-यास लाविलें आहे, याकरितां त्याचेंच स्मरण होऊन माझा हा सूड त्या अरबाला दसपटीनें अधिक भोंवेल !

सिंह०-फार उत्तम ! आणखी हें पहा- तुझ्या शस्त्राघातानें तो दुष्ट घायाळ होऊन मरूं लागला असतां तुझा घात करणारा प्रत्यक्ष राजपुत्र **वीरोत्तंस** तोच मी ह्मणूनही त्याला सांगायाला कमी करूं नको !

धन०-बाबा ! तुह्मी काय बोलतां हें आपण विसरलां तर नाहीं ?

सिंह०-नाहीं बाळा ! तूंच तो **वीरोत्तंस** ! आमच्या राजवंशाचा शेवटला वंशांकुर तो तूंच ! तूं इतका वेळ **धनपाळ** होतास, पण आतां तें बनावट नांव टाकून देऊन आपल्या खऱ्या स्वरूपानेंच संचार करूं लाग !

वीरो०-आश्चर्य आहे !

वक्र०-धन्य आहे ! परमेश्वरा ! तुझी लीला अतर्क्य आहे हेंच खरें !

वीरो०-हें सगळें खरेंच ऐकूण ! तरीच ! पूर्वीच्या लक्षशः आठवणी माझ्या मस्तकांत एकदम चोहींकडून संचार करूं लागत आहेत ! आपल्या

मुखांतून वारंवार निघणारे गूढ सांकेतिक शब्द, माझ्या तरुण वयांतही मला सुबोधच करण्याविषयीं आपल्या अंतःकरणाची निरंतर आसक्ति, इत्यादि प्रकार चोहोंकडून मनांत येऊन माझा अंतरात्मा अधिक अधिकच थक्क होत आहे; व तशांतून मी राजवंशी हें अकल्पित कळून आल्यामुळें तर माझें देहभानही मला सोडून जातें कीं काय अशी माझी स्थिति झाली आहे !

सिंह०—वीरोत्तंस महाराज ! इतःपर आपणच आमचे राजे, व आह्मीं दास आपले प्रजाजन ! मित्रहो ! हा सर्व वृत्तांत–ही सर्व हकीकत–शांतिवर्मजी आपणाला सांगतीलच, परंतु यावेळीं अगोदर आपलें हें राजरत्न आपण पदरीं घ्या कसें !

सर्व०—वीरोत्तंस महाराजांचा जयजयकार असो !

(सर्व साष्टांग प्रणिपात करतात.)

सिंह०—महाराज ! आपल्या चरणदर्शनानें संपुर्ण सिंधुदेश परिपूत होणार, याकरितां त्याचाही जयजयकार असो !

सर्व—सिंधुदेशकी जय !

वीरो०—अहाहा ! हे संपूर्ण विश्वचालक परमात्मन् ! एकूण सिंधुदेशानें आजपर्यंत ज्या विपत्ति काढल्या त्याबद्दलचा सूड घेणें, व प्रजाजनांचें आणि त्यांच्या वंशजांचें बरें वाईट पहाणें, यांबद्दलचा अधिकार तुझ्या सत्तेनें या दीन दासाकडे आला काय ?

सिंह०—महाराज ! एवढेंचसें काय, परंतु हे पहा आपल्या आजपर्यंत नष्टप्राय वाटत असलेल्या राजवंशांतील संपूर्ण कुलदीपक पूर्वज आपल्या हृदयांत मूर्तिमंत आविर्भूत होऊन, या अधम असद्धर्मी अरबाचा निःपात करण्याविषयींच आपणाला जणों बोधच करीत आहेत.

वीरो०—सिंहवर्म महाराज ! काय चमत्कार सांगूं ! यावेळीं मानुषशक्तीच्यानें आकलनही होऊं शकणार नाहीं, अशा प्रकारची कांहीं विलक्षण उत्साहबुद्धि माझें अंतःकरण विदारूनच जणों बाहेर पडूं पहात आहे !

सिंह०—वाहवा वाहवा ! महाराज ! हीच उत्साहबुद्धि अति अल्पकाळांतच आपल्या शत्रूंचें समूळ निर्दाळण करून टाकील !—बरें, पण वीर हो ! आपल्या या कृत्यास मदत करणारे आपले संपूर्ण मित्रजन आपापल्या जागीं तयार आहेत ?

वक्र०—यांत काय संशय ?